

això es plantegen actuacions de *regeneració urbana integrada*, amb una major “compacidad y sostenibilidad urbana” Gómez *et.al.* (2014:252), fent especial èmfasi en la recuperació dels espais públics, en la dimensió identitària dels territoris i en la revalorització dels mateixos; és a dir, transcendent la concepció tradicional de les intervencions urbanes, centrades en les dimensions físiques i socioeconòmiques de les problemàtiques.

Per altra banda, la *transversalitat* en els processos de regeneració urbana es confon moltes vegades amb la *regeneració urbana integral*. A diferència d'aquesta última, la transversalitat de les intervencions implica que en la implementació de les accions es prenguin en consideració determinades idees i perspectives, com per exemple la perspectiva de gènere o de la sostenibilitat medi ambiental, de manera simultània, tal i com apunta Nel-lo (2009:15)

“La tercera lliçó que es deriva de l'aplicació de la Llei (de Barris) és la necessitat d'un tractament integrat a la problemàtica del barri, ja que només intervenint de manera simultània en tots els aspectes que l'afecten de manera substancial es pot tenir èxit en la seva aplicació.”

En el mateix sentit Roquer *et. alt*(2013), afirmen que la idea subjacent en el concepte de transversalitat implica que les actuacions, independentment de la dimensió a la que facin referència, han d'intervenir sobre múltiples aspectes alhora. Aquests mateixos autors assenyalen que algunes perspectives, com la de gènere o la sostenibilitat, son per definició transversals, esdevenint una dimensió en si mateixes, però també perspectives presents a totes les dimensions. En aquest sentit, no cal únicament intervenir i prendre en consideració diferents dimensions de manera simultània, també és necessari obtenir una coordinació entre les actuacions en les diferents dimensions, de manera que l'intercanvi d'informació i la col·laboració entre les diferents entitats, administracions i institucions que prenen part siga efectiu i constant.

1.3 LES DIMENSIONS DE LA REGENERACIÓ URBANA INTEGRADA

Altra aproximació al concepte que tractem en aquest apartat, és la caracterització de les actuacions, que almenys en el seu plantejament; es presenten com actuacions de regeneració urbana integral. Per aquest motiu, fent ús dels registres de les diferents experiències analitzades i avaluades de les que disposem (com per exemple Castrillo (2014) i l'estudi que fa sobre els casos dels barris de Trinidad i Perchel en Màlaga, o el de Rodríguez (2014) sobre els barris de San Francisco y Zabala a Bilbao (2014), i de les obres que recullen les teoritzacions realitzades al voltant de les distintes dimensions i implicacions que comporta aquest terme (com per exemple el debat plantejat per Moya i Díez (2012) sobre el terme de *regeneració urbana integral* i la seva relació amb altres conceptes del camp dels "processos urbans"); recollim en els següents paràgrafs un apunt sobre les diferents dimensions que un procés de regeneració urbana integrada hauria de tindre en consideració. Aprofitem per presentar les dimensions i els conceptes que tindrem en consideració en l'anàlisi posterior.

Una de les primeres dimensions que es plantegen en l'anàlisi de les operacions de regeneració urbana integral és la dimensió física o material, la més fàcilment mesurable i, tal vegada, la més quantificable. En alguns casos, ens trobem amb que a la literatura⁶, aquesta dimensió es mesura en termes quantitius (percentatge d'obra nova i rehabilitació, vivendes construïdes, inversió en millora de l'espai públic, etc.). Però inclosos en aquesta mateixa dimensió també ens trobem amb conceptes com la protecció del medi ambient, la sostenibilitat, la qualitat estètica i material del disseny dels espais intervinguts, així com el simbolisme i les funcions dels espais en termes de psicologia ambiental; la connectivitat amb la resta del teixit urbà, i en la provisió d'equipaments, entre altres. Es tracta d'elements que no son tan fàcilment quantificables, però necessiten ser inclosos per assolir la integralitat

⁶Roquer, Gutiérrez, Muro i Alberich (2013), Nel·lo (2009) i (2012), Aja i García (2014).

de la que parlem. Aquesta ampliació dels conceptes que habitualment es tenen en consideració, ens aporta una visió més completa de la realitat del territori. La integralitat aleshores, a banda d'actuar des de múltiples dimensions de la realitat urbana també ho fa dintre de cada dimensió (física, socioeconòmica, simbòlica...) sobre aspectes concrets d'aquestes, com ara la qualitat de l'espai públic i l'habitatge en la física, foment de l'ocupació en la socioeconòmica, o millores en els espais per a incentivar l'apropiació simbòlica dels mateixos per part de la població. Per tant, *integral* no només vol dir proposar o actuar des de múltiples dimensions, també dintre de cada dimensió. A la física per exemple, actuar en múltiples aspectes concrets: habitatge, connectivitat, espais públics, etc.

En el present projecte, farem èmfasi sobre els elements clau d'aquesta dimensió, de manera que observarem com en el disseny dels espais es prenen en consideració la resta de dimensions. Així doncs, en línia amb el que venim comentat des del principi de l'apartat, no hem de perdre de vista la relació amb les altres dimensions, pel que també parlarem d'elles i de la seva presència en conceptes i elements de la dimensió física

En primer lloc, la dimensió simbòlica dels espais ens remet a conceptes com la memòria i la identitat, així com a l'apropiació dels espais per part dels habitants i usuaris. Es relaciona amb les construccions socials i cognitives al voltant dels espais.

Relacionada també amb aquests actors ens trobem amb la dimensió política, que observa conceptes com la participació (ciutadana i de tots els agents afectats per les operacions urbanes, integració dels agents) o la implicació dels diversos nivells administratius amb competències sobre el territori (integració d'àrees). Implica que, en la mesura en la que la realitat multi problemàtica dels espais urbans requereix de solucions múltiples, les quals provenen de la transversalitat de les intervencions, però també de la multidisciplinarietat dels processos previs; es fa necessària la coordinació i la cooperació entre els diferents agents i actors (també en les pròpies estructures internes dels organismes o institucions, com és el cas de les Administracions Públiques).

Parlant d'altres dimensions a considerar a banda de les que hem esmentat fins al moment; hem de tindre en compte que l'objectiu principal dels processos de *regeneració urbana integral* és pal·liar els efectes de la segregació urbana i les desigualtats socials, i acabar amb les circumstàncies que les produeixen. Es presenta aleshores una dimensió social i econòmica de les problemàtiques, on d'igual manera que amb la resta de dimensions, una intervenció sectorial, no produirà solucions holístiques ni efectives. En aquest sentit és convenient fer èmfasi, en el cas de la dimensió material que prenem com a punt de partida; en el fet de que les accions que s'implementen en el context material tenen les seves repercussions en altres camps i contextos pertanyents a la resta de dimensions, del que parlarem en següent capítol del treball.

1.4 LA REGENERACIÓ URBANA INTEGRADA A LA PRÀCTICA

Si bé la teoria i l'acotació del concepte ens donen una visió més o menys general sobre aquest tipus de "processos urbans" (terme provinent de Moya i Díez, 2012), el primer del que ens adonem és de la complexitat que s'atribueix als espais i territoris urbans. Aquesta es deriva d'un dels atributs principals dels espais públics, la capacitat de possibilitar i vehicular els intercanvis entre els ciutadans i per tant entre les diferents realitats que conviuen en els territoris urbans. De la mateixa manera, la ciutat maximitza aquestes possibilitats d'intercanvi. A banda, altres atributs o característiques dels espais públics, com ara la seva capacitat per ser lloc d'exercici dels drets democràtics bàsics, o la capacitat per reflexar els efectes de la segregació urbana; incrementen també la seva complexitat, en la mesura en la que s'amplien les dimensions presents a l'espai públic. En aquest sentit, els processos urbans que es plantegen intervenir sobre aquesta realitat han de fer front a la complexitat de la mateixa a través de processos que la prenguin en consideració i facen ús d'una visió ampla en l'aproximació a l'espai públic, tant

en l'epistemologia com en les intervencions⁷. A més a més, com a resultat d'aquesta complexitat, cal considerar el fet de que els diferents territoris experimenten realitats diferents pel que els processos de intervenció han de respondre i adaptar-se en el seu model de gestió a aquestes realitats per tal d'obtenir els resultats esperats i assolir l'objectiu de pal·liar els efectes de la segregació urbana i modificar les estructures socials, urbanes, econòmiques i polítiques que la produeixen. En aquest sentit, Aja *et. alt.* en el seu text de 2014, fent referència als 20 casos estudiats en el marc dels plans de vivenda des de 1992 fins 2012 (incloent els ARI, ARU i URBAN⁸); fan una aportació molt interessant :

“A pesar de que muchas de ellas coincidan en el tipo de actuación, (...), se puede afirmar que existen tantas experiencias cómo modelos de gestión desarrollados” (Aja et. alt., 2012:182)

Així doncs, en la pràctica és necessari que en cada cas els processos i les accions s'adaptin a les múltiples realitats que es troben en el context urbà, tal i com apunta Gutiérrez (2014), de manera que les propostes siguin específiques per a cada cas, el que no implica que es prenguin com a punt de referència experiències prèvies per tal d'aprendre d'elles. Les problemàtiques concretes

⁷Per al desenvolupament del concepte d'espai públic i la seva complexitat, consultar l'apartat "El concepte d'espai públic" d'aquest mateix treball.

⁸ARI (Àrea de Rehabilitació Integral): Comprèn les ajudes del Pla Estatal de Vivenda i Rehabilitació, que financen actuacions en teixits residencials delimitats en el context urbà i rural. Les ajudes estan orientades a la recuperació de la funcionalitat de conjunts històrics, centres urbans, barris degradats i municipis rurals que pateixen els efectes de la degradació en les edificacions (vivendes principalment) i els espais públics. Les intervencions s'orienten a la millora de les condicions materials d'aquests espais.

ARU (Àrea de Renovació Urbana): Ajudes també incloses en el Pla Estatal de Vivenda i Rehabilitació, orientades a barris o conjunts d'edificis que precisen la demolició i substitució dels edificis, la reurbanització dels espais "lliures", o la dotació i millora dels equipaments presents. En aquest cas es contempla el desplaçament dels habitants.

Informació extreta del lloc web del Ministeri de Foment. Disponible en: https://www.fomento.gob.es/MFOM/LANG_CASTELLANO/ESPECIALES/SIU/SIU2/ENLACES/PLAN_ESTATAL/. Informació consultada el 25/04/2018.

que es donen en cada lloc condicionen processos i accions en la mesura en la que cadascuna, i per tant la seva dimensió associada, té un pes diferent en cada territori o espai. D'aquesta manera, els processos d'intervenció han de ser també complexos per atendre a les necessitats del territori, per al que es presentaran una sèrie de solucions *ad hoc*.

El condicionament de les intervencions no prové únicament de les condicions de partida i les característiques inicials del territori. Aquestes varien al llarg de tot el procés, a mesura que es succeeixen els esdeveniments. No obstant, les variacions de la problemàtica no es limiten únicament a les contingències que es donen en la realitat dels espais, també varia la seva comprensió a nivell teòric, a mesura que s'aprofundeix en la realitat del territori i es presenten solucions aproximades. Es requereix aleshores flexibilitat per part dels agents i també del propi procés com a conjunt de pautes reglades; que és la capacitat d'adaptar-se durant els processos i les accions del projecte d'intervenció, als canvis, contingències i esdeveniments.

LA DIMENSIÓ POLÍTICA DE LA REGENERACIÓ URBANA INTEGRADA

La dimensió política cobra aleshores una importància clau en el desenvolupament i els processos de intervenció, en la mesura en la que els diferents nivells administratius prenen responsabilitats en el camp de les polítiques de regeneració urbana. Com ja hem comentat al principi del capítol, recolzant-nos en el text de 2014 de Castrillo *et. alt.*, la regeneració urbana s'inclou en les agendes institucionals com a mecanisme de recuperació i dinamització econòmica.

Les polítiques de regeneració urbana implementades per part del sector públic, han adquirit des dels anys 80 (Castrillo, *et. alt.*, 2014), un nou requisit per a les seues actuacions, la integralitat de les mesures, però també de la percepció de l'espai urbà, afectant no sols a les actuacions sobre el territori, sinó també a tots els processos de planificació previs a les intervencions. Tal i com apunten els autors, les polítiques urbanes plantejades des dels anys 80 fins a l'actualitat per les institucions (incloses les diferents Administracions

Públiques encarregades de la gestió del territori, i els diferents nivells territorials d'aquestes), proposen una sèrie de actuacions sobre els entorns urbans que transcendeixen el plànol material dels mateixos. S'introdueixen aleshores altres dimensions que es prenen en consideració, principalment referides als aspectes socioeconòmics. No obstant, aquest tipus de projectes de regeneració urbana no obeeixen completament als criteris d'una regeneració urbana integrada, ja que, tot i que si que prenen en consideració aquestes dues dimensions, tal i com apuntàvem a partir de Moya i Díez (2012), una regeneració urbana integrada també fa referència a altres aspectes dels espais públics, com ara els simbòlics o polítics; en definitiva a tots aquells que conformen la realitat d'aquests espais.

En aquest sentit, els processos de transformació associats a la regeneració urbana sobre un espai determinat; no sols afecten als seus aspectes físics o materials, també permeten la reorganització de les relacions socials i de poder (Castrillo, *et. alt.*, 2014:130), en la mesura en la que, com comentàvem anteriorment, les diferents dimensions de un territori o espai es relacionen entre elles dialècticament i s'interrelacionen com a parts de un mateix conjunt. La titularitat institucional, principalment de les Administracions Públiques, dels processos de regeneració urbana no és aleshores casual, no és sols una transformació material, sinó que es tracta de una oportunitat de canvi de les condicions econòmiques i socials de la població; de manera que aquestos processos prenen (o almenys deurien) una importància capital no sols a nivell institucional, sinó també per a la ciutadania com a actor polític i social en el context urbà.

1.3.1 EL CONCEPTE DE REGENERACIÓ URBANA INTEGRADA EN LES INSTITUCIONS

Per entendre el paper que aquestos processos de regeneració urbana juguen en les agendes de les Administracions, resulta rellevant fer un breu repàs de la trajectòria històrica dels mateixos en l'àmbit polític. Com bé apunten Castrillo,

et. alt. (2014), el terme *regeneració urbana integrada* és un neologisme, encara que la idea subjacent en ell la podem trobar com a eix al voltant del qual es desenvolupa la història del urbanisme⁹.

Des de fa dècades, el terme regeneració urbana es presenta com a nucli de la nova generació de polítiques urbanes, impulsat entre altres per la UE. No obstant, durant el segle XIX el urbanisme es centrà en “repensar y gobernar la ciudad existente”(Castrillo, et. alt., 2014:131). A banda de l’aparició de zones perifèriques, els reptes en aquest moment es deriven principalment de la substitució dels usos tradicionals dels espais de la ciutat ja construïda i de l’augment de la densitat poblacional. Ens trobem en un període de creixement urbà extensiu, on el capitalisme industrial, en període d’expansió en aquestos moments; exerceix una sèrie de pressions sobre els espais existents. Les estratègies d’actuació en aquest moment es centren en la substitució d’edificis, la rehabilitació (mantenint l’estructura prèvia) de molts immobles; i en l’adaptació espais públics i de les estructures urbanes prèvies als interessos immobiliaris burgesos i l’auge del sector terciari de la producció. Ens trobem davant una dinàmica de gestió centrada en els aspectes físics de la regeneració urbana i amb processos que incideixen sobre alguns aspectes socials i econòmics subsidiaris, tot i els importants efectes sobre les dimensions socioeconòmiques, (desplaçament dels residents, segregació de la població i dels espais, etc.). La regeneració urbana es pot entendre en aquest moment com un procés dirigit a l’adequació del territori urbà, tant dels espais públics com privats, per tal d’adaptar la trama urbana a noves activitats productives terciàries i a l’aprofitament del teixit urbà per a l’obtenció de beneficis econòmics de determinades classes socials, del sector immobiliar i en ocasions de la classe política¹⁰.

⁹“La regeneración urbana integrada es por el contrario una noción que viene siendo impulsada por la UE desde hace décadas y que ha tenido una práctica efectiva. No obstante, aunque el neologismo es relativamente reciente, el interés de los gobiernos por dirigir la transformación de la ciudad existente no lo es en absoluto. Por el contrario, constituye uno de los ejes constantes de la historia del urbanismo” (Castrillo, et. alt. 2014: 130)

¹⁰Algunes referències interessants les podem trobar en Delgado (2007), parlant del Model Barcelona, i sobre el cas de València capital i l’Horta, Cucó (2013)

Durant el segle XX s'intensifica la dinàmica precedent, "la ciudad consolidada", tal i com l'anomenen Castrillo *et. alt.* (2014), es veu sotmesa a un procés de desmuntatge. Aquest procés es dona en funció de les fluctuacions dels cicles econòmics, ja que la ciutat construïda esdevé un nou espai d'oportunitat per dinamitzar l'economia, especialment pel que fa al sector immobiliari, un dels més importants per a l'estructura econòmica de l'Estat espanyol. Aleshores ens trobem davant un escenari en que la demolició sistemàtica dels espais físics (i simbòlics) de la ciutat ja construïda es dona en major mesura de forma directament proporcional a les èpoques d'expansió del model capitalista.

No obstant, hem de tindre en compte que en períodes de recessió, un mecanisme dinamitzador impulsat per part del sector públic, son estratègies menys agressives a les anteriorment descrites, orientades a la revitalització i millora d'alguns aspectes puntuals de la qualitat física dels espais. A través d'elles es mobilitzen excedents de treball i capital, però desapareixen quan el cicle de recessió acaba, deixant pas de nou a polítiques de creixement extensiu i d'aprofitament de les oportunitats que ofereixen els teixits urbans heretats, especialment pel que fa al patrimoni i a la seua explotació turística.

Tot i això existeixen alternatives a l'estratègia anterior, com és el cas de l'Ajuntament de Bolonya als anys 60¹¹. A més a més a partir de 1975 amb la Declaració d'Amsterdam, es produeix un canvi significatiu en els discursos que es donen des de les institucions europees, concretament el Consell d'Europa. En aquest sentit es reconeixen els efectes de les polítiques de creixement extensiu i de les actuacions derivades dels processos d'acumulació de capital immobiliari que es donen en aquestos moments. Les "passions econòmiques" es presenten aleshores com a causa de les "destruccions massives" dutes a terme sobre el teixit urbà existent, així com de l'expulsió

¹¹"El caso paradigmático lo marcó, a finales de la década de los años sesenta, el Ayuntamiento comunista de la ciudad italiana de Bolonia que, articulando planificación urbanística y programas de rehabilitación y vivienda social sobre la base de un sólido conocimiento del tejido histórico y su evolución, enfrentó el reto de conservar un rico patrimonio urbano y mantener, al mismo tiempo, sus usos y residentes tradicionales, a los que se unirían también nuevas remesas de jóvenes y estudiantes. La experiencia en Bolonia ejerció una fuerte influencia internacional, aunque ningún otro caso alcanzó un éxito similar, en parte como efecto de la crisis de los años setenta."(Castrillo, *et. alt.* 2014: 132)

dels residents originals d'aquestes àrees. En la Declaració d'Amsterdam es reflexa el compromís de les institucions públiques amb la rehabilitació urbana, entesa com conservació del patrimoni i extensió d'aquesta consideració patrimonial a noves àrees. Però el que ens resulta més interessant per al nostre estudi, és el reconeixement que aquesta declaració fa de la necessitat de tractar la ciutat com a un conjunt i d'incloure en els plans altres principis a banda de la conservació del patrimoni, referint-se sobretot a principis "d'equilibri social" i de manteniment dels habitants. Ens trobem davant la inclusió en l'agenda política, almenys pel que fa als seus discursos, de criteris socials per planificar les distintes intervencions. A banda, en aquest mateix moment, s'estableix el compromís per part de les administracions dels diferents països europeus, d'implementar mesures jurídiques, financeres i administratives que ajudaren a la consecució dels objectius anteriors, pel que s'apunta a una integració de les diferents administracions en la mesura en la que es prenen en consideració diverses dimensions a les que fer front a través dels poders jurídics, econòmics i legislatius de les Administracions Públiques de diferents nivells territorials.

En la Conferència de Granada de 1985, es consoliden a nivell normatiu aquestos principis, tot i que en la pràctica, de nou s'aposta per la conservació del patrimoni construït; com a centre d'oportunitat per a la reactivació econòmica, i es deixen de banda les qüestions socials.

En els anys 90 una vegada superades les davallades econòmiques dels 70 i 80, el discurs sobre la rehabilitació urbana es transforma i passa a ser el mecanisme per enfrontar la degradació urbana, sobretot a través del desenvolupament sostenible i la competència entre les ciutats per assolir una posició determinada en les xarxes globals d'intercanvi econòmic. Com hem dit, es pretén lluitar contra la degradació urbana; resulta interessant observar com s'acota aquest problema al "vandalismo y la criminalidad" (Castrillo, et. alt. 2014: 134), derivats de la situació socioeconòmica de la crisi, que és un procés global.

En aquest punt es produeixen canvis significatius pel que fa a les àrees d'actuació i als processos de intervenció. Fins al moment, els esforços

principals els centren en la rehabilitació dels centres històrics, de la ciutat ja construïda, ja que aquestos ofereixen una sèrie de potencialitats per a l'aprofitament econòmic a través del turisme i l'atracció de classes mitjanes cap a aquestes àrees, en detriment de la permanència dels habitants previs. En aquest moment en canvi, tot i que es manté la intervenció en determinades àrees dels nuclis històrics, augmenta el interès sobre les perifèries, donades les situacions de disturbis socials, principalment en algunes ciutats franceses en els anys 90; com a conseqüència de la segregació urbana (social, espacial, política, etc.) que es pateix en aquestes àrees durant períodes prolongats i que esdevé estructural¹². Aquestes àrees experimenten un creixement derivat de la demanda d'habitatge i sofreixen les conseqüències de la segregació urbana, espacial, social i simbòlica. D'aquesta manera es fa patent la necessitat de pal·liar alguns dels seus efectes per tal mantenir la pau social.

Pel que fa als processos d'intervenció, el canvi fonamental és la incorporació al discurs polític de la necessitat d'implementar projectes innovadors i replicables, que compten amb una visió integral. Aquests tres requisits fan referència a la convinença de plantejar noves formes d'abordar les problemàtiques, superant les visions tradicionals, que únicament tracten els aspectes físics complementats amb altres socioeconòmics. Pel que fa al requisit d'innovació, podem lligar aquest requisit amb la integralitat, en la mesura en la que noves formes d'intervenció necessiten d'una ampliació de la perspectiva des de la que s'observa l'objecte, l'espai públic en aquest cas (implica a més la presència de diferents disciplines); i de les dimensions que es prenen en consideració.

Es requereix per altra banda que els projectes siguin replicables. El que açò implica és que aquests han de presentar solucions vàlides per a un determinat

¹²En aquest sentit, existeix una relació bidireccional entre territori i estructura social. En aquest sentit hi ha una relació bidireccional entre el territori i l'estructura social. El territori influeix la configuració de les categories socials i a l'inrevés, l'estructura social influeix la configuració i definició (en tots els aspectes) del territori.

l'espai ajuda a crear i reproduir les categories que defineixen la posició social de les persones, però també a la inversa; les persones construeixen i deconstrueixen els espais i els territoris d'acord a múltiples factors com la classe social, la renda, o el gènere, de manera que condicionen la posició d'un determinat espai en l'escala territorial.

territori o espai, no obstant, en la mesura en la que les intervencions parteixen d'uns principis bàsics sobre l'espai públic, han de ser susceptibles d'implementar-se en altres espais, amb les corresponents adaptacions.

El tercer requisit, la integralitat de les actuacions, es dona a través de mesures per al desenvolupament econòmic, la integració social i la protecció mediambiental; implementades amb processos participatius top-down, on destaquen les iniciatives URBAN i URBAN II¹³. Resulta aleshores un paradigma d'intervenció on la integralitat implica la intervenció sobre diferents dimensions de la realitat.

Al 2008 amb l'esclat de la bombolla immobiliària i la conseqüent crisi financera, el discurs torna a potenciar l'interès econòmic de les operacions de rehabilitació. En la Declaració de Toledo de 2010 es reafirma la necessitat d'implementar processos de regeneració urbana integrada que "articulen distintes dimensiones" (Moya i Díez 2012:120), però de manera matisada. El principal interès en aquest moment és donar un nou impuls al sector immobiliari, tot i que apareix la idea de transformacions en altres àmbits, a banda del físic; de manera que es fa èmfasi en obtenir millores en l'ocupació i l'estalvi energètic.

La *regeneració urbana integrada* es planteja aleshores com un terme polisèmic que actualment va des de la modernització de les vivendes construïdes, fins la recuperació, (que la mala praxis o la mancança d'un aprofundiment major en la realitat dels territoris transformen en alguns casos en gentrificació), de la ciutat històrica; incloent en ocasions intervencions socioeconòmiques, mediambientals i de sostenibilitat.

Davant aquest escenari, després de conèixer els detalls de l'evolució històrica del concepte, Castrillo *et. alt.* (2014) assenyalen la necessitat d'adoptar una

¹³La iniciativa URBAN comença a implementar-se en els països membre de la UE en 1994 (Alemanya, Bèlgica, Dinamarca, Espanya, França, Grècia, Irlanda, Itàlia, Luxemburg, Països Baixos, Portugal i Regne Unit), com a resposta al declivi econòmic de les ciutats durant els 70 i 80. El segon període d'aquesta iniciativa (URBAN II), comença a implementar-se a partir del 2000. El seu finançament prové del Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER) i del Fons Social Europeu (FES). Al "Libro Verde de Medio Ambiente Urbano" publicat per la Comissió Europea el 1990, s'estableixen unes pautes bàsiques a tenir en consideració en les actuacions urbanes. L'objectiu de les intervencions i d'aquestes pautes d'actuació és l'assoliment del desenvolupament sostenible de les ciutats i la seva recuperació, actuant sobre zones especialment degradades.

actitud de cautela crítica front als plantejaments inclosos en els discursos i en les normatives sobre la regeneració urbana integral emesos per part de les diferents administracions públiques. Aquest posicionament vigilant es dona davant la dissonància entre discursos i els projectes, i la implementació d'aquests per part de l'Administració Pública, principal responsable de les mesures encarades a implementar processos de regeneració urbana. Segons Castrillo *et. alt.* (2014:130), el "llenguatge consensual" i els resultats observats, provinents dels casos estudiats; no encaixen. En aquest sentit, tot i que els discursos sobre les intervencions de regeneració urbana plantegen com a objectiu de les mateixes pal·liar la segregació urbana o almenys els seus efectes, moltes vegades les solucions son parcials o es desvien de l'objectiu, inclús esdevenen oportunitat per a l'obtenció de beneficis per a particulars o institucions privades.

Aquesta situació demostra la capacitat d'intervenció de les institucions i del sector privat sobre les relacions socials i de poder, resultat de les diferents actuacions sobre la trama urbana; de manera que la reestructuració i el canvi que pretenen les intervencions sobre aquestes relacions acaba per afavorir als mateixos segments poblacionals que abans de les intervencions ja ocupaven un lloc significatiu en l'escala de poder del territori. En aquest sentit, podem observar com intervencions de regeneració urbana afavoreixen interessos de les classes socials superiors i l'obtenció de plusvàlues del territori per part del sector privat.¹⁴ A través de la qualificació dels espais urbans es produeix una revalorització immobiliària del sòl, ja que aquesta determinada zona adquireix una millor consideració en els esquemes de preferència de la població.

¹⁴Alguns casos interessants: sobre el barri del Cabanyal en València en parlen Torres i García (2012) i a la "La ciudad pervertida" de Josepa Cucó (2012), sobre "renovació, gentrificació i turisme" de La Barceloneta en parlen Pareja i Simó (2014)

CONSIDERACIONS

La regeneració urbana integrada podem concebre-la aleshores com un dels principals mecanismes d'intervenció sobre els espais per tal de pal·liar els efectes de la segregació urbana. Aquesta resposta a la segregació urbana ha de ser holística, cobrint la multiplicitat d'aspectes de les problemàtiques trobades. Com dèiem, la realitat urbana és molt complexa i qualsevol apropament al seu tractament també ha de ser-ho, pel que es fa patent la necessitat d'una perspectiva integrada, que incorpore les diferents dimensions i en la que col·laboren diverses disciplines, tot de forma coordinada i simultània. Es tracta de plantejar actuacions que no sols intervinguen un determinat element, sinó que de forma controlada i planificada tinguen els seus efectes sobre el conjunt d'elements (agrupats en dimensions) que componen els espais.

L'objectiu final d'aquests projectes és aleshores integrar l'àrea tractada en el conjunt de la trama urbana (tant a nivell material com simbòlic, social i polític), canviar les percepcions al voltant d'ella; a més d'assolir espais dignes i atractius per a la població.

2. L'ESPAI PÚBLIC

Sobre l'espai públic trobem un ampli tractament del terme des de diferents perspectives epistemològiques (jurídica, social, psicoambiental, etc.). En aquest apartat tractarem de fer-ne una aproximació el més completa possible. En primer lloc, resulta necessari entendre l'espai públic com a concepte i com a element imprescindible i definitori de la ciutat, pel que farem alguns apunts sobre la interrelació entre els dos conceptes i les problemàtiques que aquesta planteja. Ens interessa principalment entendre l'espai públic com a objecte de les intervencions de regeneració urbana, en la mesura en la que constitueix un dels elements definitoris de la ciutat i de la qualitat de la seva trama urbana.

2.1 L'ESPAI PÚBLIC: CONCEPTE IMPRESCINDIBLE PER A LA CIUTAT. DEFINICIÓ

Es necessari aproximar-se a aquest concepte com àmbit d'intervenció de les operacions que ens proposem analitzar. L'espai públic està conformat per una sèrie d'elements que cal considerar, com veurem posteriorment; però el que ens interessa principalment es veure quin és el seu paper per al funcionament de la ciutat, com a ubicació espacial i com a àmbit d'intercanvis que estructurin les xarxes i relacions socials que hi tenen lloc.

L'espai públic, té òbviament una implicació física, ja que parlem "d'espai". No obstant, a banda d'aquesta "materialitat", l'espai públic també fa referència a "esferas de la acción humana" (Gorelik en Sato, 2012), pel que ens trobem davant una idea ambigua i amb múltiples matisacions. Tractarem d'aclarir primer aquestes dues dimensions i després afegirem altres idees contingudes en el concepte d'espai públic.

Pel que fa a la dimensió física, es pot realitzar una definició dels espais públics a través de la seva contraposició amb aquells espais tancats o exclosos de l'estatus legal que els designa com d'ús públic. En aquesta distinció juga un

paper molt important aleshores la designació jurídica dels propis espais, especialment pel que fa a l'espai públic modern (Borja i Muxí, 2000). La designació jurídica planteja tota una nova dimensió que tractarem cap al final d'aquest apartat amb més profunditat. En canvi, si parlem de la dimensió de "l'acció humana" esmentada per Gorelik, la idea d'espai públic apareix com a mecanisme catalitzador de les interaccions i les relacions que conformen la trama urbana, no sols en sentit material, també en referència a les estructures socials, econòmiques, polítiques, etc. Segons Borja i Muxí (2000:27), és un lloc "de relación y de identificación, de contacto entre personas", multifuncional, d'ús social col·lectiu i accessible, pel que esdevé segons els autors, un factor de centralitat. Per tant en l'espai públic urbà s'ubiquen els esdeveniments que intervenen en la vida de les ciutats, conformant una "red poliédrica y multidimensional" (Ricart i Remesar 2013:5). Els mateixos autors apunten aleshores que l'espai públic és articulador de les interaccions entre les diferents realitats existents en el context urbà, aquesta funció confereix a més a més significats socials per a la ciutadania, que a través de l'ús que fa de l'espai li atorga sentit (Ricart i Remesar, 2013).

Ens trobem aleshores que l'espai públic de les ciutats és un element estructural i definitori de les mateixes, no sols en el sentit de la seva estructura formal, també en les estructures socials, econòmiques i simbòliques; i per tant en les estructures de poder. Sobre el paper de l'espai públic com a mecanisme estructurador, Delgado (2017) fa un apunt molt interessant en parlar de com aquest és l'espai (no estrictament en el sentit material) que permet la visibilització de les ideologies i dels valors socials i personals. Açò suposa una fetitxització de l'espai (concepció del mateix com a subjecte participant en les interaccions), que li atorga la capacitat de clarificar i desfragmentar la complexitat de la ciutat, que com apunta l'autor es troba present en la consciència i la percepció dels qui viuen o son usuaris. Els mecanismes que concedeixen aquesta capacitat a l'espai públic urbà son doncs un clar objectiu per a qualsevol ordre polític, ja que el control sobre l'espai públic i la seva producció simbòlica, atorguen un domini extraordinari sobre les estructures

socials i de poder; de la mateixa manera que ho fa el control sobre les eines d'intervenció sobre la trama urbana en els processos de regeneració. La imposició de determinats simbolismes per part de les institucions, i significats als espais públics, en contraposició a la multiplicitat de simbolismes i significats generats per les "multitudes urbanas" (Delgado 2017:156); té incidència directa sobre les relacions i intercanvis que tenen lloc en ells, pel que l'ordre polític pot obtenir d'aquesta manera control sobre les estructures socials, econòmiques i polítiques; que depenen en gran mesura de les interaccions que hi tenen lloc al context urbà.

En aquest punt resulta interessant fer un apunt. Tenint present la complexitat i la multiplicitat de realitats existents a les ciutats, seria molt innocent pensar que l'espai públic no té aquestes mateixes característiques. Aleshores, l'espai públic no és una constant homogènia, si bé es mantenen les funcions que hem esmentat anteriorment, aquestes varien en el contingut, els significats, així com els usos que li són atorgats.

2.1.1 LA DEFINICIÓ JURÍDICA DE L'ESPAI PÚBLIC

Com hem apuntat anteriorment, la definició jurídica del concepte resulta especialment significativa per a la concepció moderna del mateix (Borja i Muxí, 2000). Es tracta principalment d'una separació entre titularitats de la propietat, entre públic i privat.

No obstant, aquesta dicotomia tan aparentment clara es veu qüestionada per l'existència d'espais de transició, tal i com els anomena Schlack (2007), sense una definició jurídica concreta (com ara aquells on l'estatus jurídic, públic o privat, no es correspon als usos que es donen a l'espai i les condicions d'accés al mateix¹⁵). Aquests espais de transició es poden incloure la categoria d'espais col·lectius, una esfera molt més ampla que conté diverses concepcions dels espais, entre elles l'espai públic.

Seguint amb aquest argument, la dinàmica interna de la ciutat i dels seus usuaris i habitants configuren els espais públics, en tant en quant els

¹⁵Per a més informació, consultar el cas de Nova York exposat per Ricart i Remesar (2013)

intercanvis que es produeixen en aquests; que en termes legals i jurídics no ho son:

“La dinámica propia de la ciudad y los comportamientos de la gente pueden crear espacios públicos que jurídicamente no lo son, o que no estaban previstos como tales, abiertos o cerrados, de paso o a los que hay que ir expresamente. Puede ser una fábrica o un depósito abandonado o un espacio intersticial entre edificaciones. Lo son casi siempre los accesos a estaciones y puntos intermodales de transporte y a veces reservas de suelo para una obra pública o de protección ecológica. En todos estos casos lo que define la naturaleza del espacio público es el uso y no el estatuto jurídico.”

(Borja i Muxí, 2000:27)

Ens trobem aleshores front una realitat que no es correspon necessàriament amb les figures jurídiques establides en la legislació dels Estats. Tot i les implicacions per a la vivència de les ciutats de la definició normativa dels espais, hem vist com les interaccions socials i els intercanvis que es produeixen en els mateixos son un factor definitiu en la percepció i concepció d'aquests espais. Per tant, seguint amb els espais de transició, veiem com existeixen realitats en les que tot i la titularitat de l'espai és privada, els usos que es donen redefeixen l'espai com susceptible de ser utilitzats de forma més o menys lliure i col·lectiva en funció de les fluctuacions i necessitats de la població.

A banda de la interdependència entre la titularitat de la propietat dels espais i els usos que es donen, l'espai públic és un reflex (almenys sobre el paper) del respecte per part dels poders polítics i les institucions, del dret a la dignitat dels seus ciutadans¹⁶ i altres drets que es deriven d'aquest (Salazar, 2009). Per

¹⁶ Entre els que no s'inclouen moltes persones immigrants igualment usuàries i participis de la realitat urbana, ja que la consideració d'una persona física amb l'estatus de ciutadà depèn avui de la seva nacionalitat.

tant es fa necessària la intervenció sobre els espais públics d'acord al respecte de la dignitat i els drets de la ciutadania, per tal d'assolir una convivència pacífica en una realitat ciutadana multi-identitària. D'aquesta reflexió extraïem aleshores que l'espai públic és un espai de garantia dels drets inalienables de les persones, en la mesura en la que permet la seva defensa i demanda; esdevé aleshores espai de desenvolupament de la ciutadania com a agent polític i social que reconeix i fa efectius els drets atorgats naturalment per la condició d'ésser humà.

2.2 ESPAI PÚBLIC I CIUTAT

En aquest apartat tractarem de descriure la relació entre l'espai públic com a objecte d'intervenció i d'estudi, i la ciutat, considerant aquesta com l'agrupació d'espais de diversa tipologia, com a continent de totes les interaccions i significats (amb les conseqüents repercussions en les múltiples dimensions que travessen la realitat urbana) que es produeixen constantment en i a través d'aquests espais.

Així doncs, plantegem en primer lloc una aproximació molt breu al concepte de *ciutat*, per passar posteriorment a descriure la interrelació entre aquest concepte i la idea d'*espai públic*. En aquest punt resulta important, de nou, fer un apunt històric per tal d'entendre l'evolució d'ambdós conceptes i la seua relació. Seguint el camí que ens presenta la història, parlarem finalment de diferents plantejaments sobre el fenomen anomenat com a "crisi de l'espai públic" i les problemàtiques que genera en els entorns urbans; per tal d'enllaçar amb el següent apartat, en el qual tractarem la importància de les intervencions integrals sobre l'espai públic.

Borja (2000) ens apunta una definició de *ciutat* que supera la dimensió física i arriba a la resta fent referència al concepte com a maximitzador de les possibilitats d'intercanvi. Prenent en consideració aquesta aproximació, l'autor apunta a la complexitat i els significats que conté, així com el fet de que es

tracta d'un "producto cultural o mejor aún, realización humana" (Borja, 2000:16), que es deconstrueix i construeix constantment. Aleshores ens trobem davant un concepte complex, on totes les dimensions participen de la realitat de la *ciutat*.

Aquesta complexitat pot ser es deriva, a banda d'aquestes interrelacions (intercanvi en paraules de Borja), del fet de que, tal i com apunten Remesar i Ricart , seguint el plantejament de Lefebvre:

"la ciudad real y su espacio público es el resultado de conjugar la ciudad pensada, la ciudad escrita y la ciudad construida."(Remesar i Ricart, 2013:22)

La combinació de les diferents conceptualitzacions (perceptives, simbòliques, històriques, polítiques o ideològiques sobre la ciutat i els seus significats, tenint en compte les dimensions que la travessen, produeix una realitat complexa, amb múltiples facetes, semblant a un poliedre amb multitud de cares heterogènies. Aquesta complexitat no ve únicament afavorida per l'enteniment de la realitat en les seves múltiples facetes, sinó també per tenir un caràcter inestable, de canvi constant i de construcció i deconstrucció contínua, a través de les actuacions de les persones que la viuen quotidianament.

En aquest context, el de la ciutat, és on s'emmarca el nostre objecte d'estudi; *l'espai públic*. Tal i com apunta Gamboa:

"El espacio público es ante todo un concepto urbano, es decir, que está y ha estado relacionado con la ciudad"(Gamboa, 2003:13)

L'espai públic i la ciutat son dos conceptes estretament interrelacionats, no sols en l'actualitat, també històricament. El naixement de l'espai públic ens ajuda a entendre millor la relació del concepte i la seva evolució amb els canvis que es produeixen en el context de la ciutat. En el cas de les ciutats occidentals, l'espai públic es corresponia amb l'espai d'accessibilitat, tal i com apunta Navas (2013), és a dir aquell per on es circula. A mesura que es

perfilava la dicotomia entre els espais arquitectònics i aquells de trànsit, es van definir les fronteres entre l'espai de "libre acceso" (Navas 2013: 119) i l'espai tancat o d'accés restringit.

Altra aportació interessant de la història del desenvolupament de l'espai públic en la ciutat, és la idea de compactació. Seguint aquesta línia, l'espai públic s'associa als espais buits, açò és principalment a la tradició de ciutat compacta¹⁷ en l'entorn de les ciutats occidentals; i que es contraposen als espais edificats i d'ús privatiu (Navas, 2013). No obstant, una vegada es prenen en consideració els valors, els significats i les activitats que aporta i possibilita aquest espai obert (en contraposició als espais edificats que l'envolten), s'estableix com a entitat espacial pròpia, com a àmbit, en paraules de Navas. Aquest establiment de l'espai públic com a àmbit urbà implica la seva delimitació, incorporant "*requerimientos, que traducen las peculiaridades, en el orden de lo urbano, de propiedades i de formas construídas*" (Navas, 2013:119), de manera que es fa patent la multidimensionalitat de l'espai públic.

Tot i que fins al moment hem vist com la tendència històrica condueix cap a una major definició de l'espai públic, les experiències d'algunes ciutats occidentals (europees i americanes)¹⁸ donen a entendre que la ciutat com a espai públic és pròpia del passat, és a dir, que ha estat superada per una nova concepció de la ciutat. Es dona aleshores una realitat urbana caracteritzada per la dispersió, que implica segregació social i funcional, centres especialitzats i àrees fragmentades (Borja i Muxí 200:13). D'aquesta forma es dibuixa una ciutat on els usos i les activitats es troben segregades, separades unes d'altres de forma que es dificulta l'intercanvi entre diferents dimensions i àrees, i per tant l'intercanvi social.

¹⁷És a dir, una ciutat amb un creixement intensiu, on es donen un alt nombre d'usos simultànies a les diverses zones que la componen.

¹⁸Borja i Muxí, 2000

S'apunta aleshores a l'existència de "crisi de l'espai públic", tot i que Borja i Muxí (2000) parlen de la "crisi de la ciutat", la qual té el seu millor reflex en el lloc d'intercanvi per excel·lència, l'espai públic. Les arrels de la crisi de l'espai públic les podem trobar en dos moments històrics divergents temporalment però amb idees bàsiques comunes. Com veiem en la taula següent, existeixen dos fets que marquen el declivi del concepte d'espai públic com a element estructurador (també estructurat) de la ciutat; la deformació de l'urbanisme funcionalista i l'aparició del pensament postmodern.

	DEFORMACIÓ DE L'URBANISME FUNCIONALISTA	PENSAMENT POSTMODERN
Moment històric	Últimes dècades del S. XX	A partir de la II Guerra Mundial (abans en els EE.UU)
Camp d'afectació	Social	Urbanisme
Resultat	Individualisme i privacitat	Especialització funcional i privatització
Efectes	<ul style="list-style-type: none"> · Preferència per la propietat privada front l'espai públic · Reducció dels intercanvis en l'espai urbà · Desaparició de vincles socials i amb els espais, també de valors culturals · Problemàtica en termes de ciutadania i drets 	<ul style="list-style-type: none"> · Ciutat fragmentada · Segregació social · Ingovernabilitat · Pobresa productiva i cultural · Mercantilització dels espais

QUADRE 2: EL DECLIVI DE L'ESPAI PÚBLIC

Aquests fets generen una situació en la que la ciutat pateix “un triple proceso negativo: disolución, fragmentación i privatización” (Borja i Muxí 2000:17). Els efectes d'aquests processos varien en funció del moment històric dels esdeveniments. Tot i això no es pot establir una dicotomia entre ells, pel que hem de considerar que els efectes de tots dos esdeveniments (deformació de l'urbanisme funcionalista i pensament postmodern) son parts d'una mateixa realitat que es construeix històricament i que avui dia es presenta en forma de la nova “ciudad emergente”, en la que:

*“las piezas, los ‘productos’, la arquitectura de los objetos –
mercadería, sustituyen la ciudad del intercambio y la
diversidad.”*(Borja i Muxí 2000:15)

És a dir, els autors apunten a una ciutat mercantilitzada, que esdevé producte susceptible d'intercanvi comercial i on predominen per tant els interessos privats. També és una ciutat fragmentada, composta per diversos blocs d'especialització funcional. Ambdós apunts ens condueixen a pensar, tal i com assenyalàvem al quadre anterior, en una ciutat actual que, patidora d'aquestes problemàtiques es caracteritza també per la segregació social, la manca d'intercanvi, la pobresa productiva i cultural i per problemes en termes de ciutadania i governabilitat. Òbviament, aquestes circumstàncies, tal i com apuntàvem anteriorment, tenen el seu reflex en l'espai públic, donada l'estreta interrelació entre el concepte de ciutat i aquest; contribuint a la desaparició de l'espai públic i de la ciutat com a lloc d'intercanvi. En el cas europeu, des de principis de la dècada dels 80, incrementen els casos en els que la política urbanística pren la deriva cap al model de ciutat dispersa, provinent de Nord-Amèrica. L'espai públic queda aleshores per a la funció de vialitat, com a espai de mobilitat (principalment en vehicles particulars), pel que es produeix al mateix temps una crisi funcional i d'identitat, segons apunta García-Domenech (2013). Referent a aquesta última l'autor apunta, es produeix a la societat actual una confusió en la percepció dels espais públics, confonent-los amb les zones verdes, les places o els jardins (que es poden englobar en la categoria d'espai públic).

No obstant, paral·lelament a la tendència de destrucció de l'espai públic, tant material com simbòlicament, apareixen factors econòmics, socials, culturals i polítics que tracten d'invertir la direcció d'aquesta tendència i recuperar el model de ciutat compacta.

CIUTAT DISPERSA	CIUTAT DENSA O COMPACTA
Millora dels mitjans de transport i de les infraestructures de mobilitat	Existència de teixit econòmic i empresarial local
Tecnologies de la Informació i la Comunicació	Recursos humans
Globalització	Imatge de la ciutat
Mercantilització de la ciutat	Oferta cultural, de serveis i equipaments en les diferents zones
Districtes d'especialització funcional	Oportunitats laborals
	Revalorització dels centres front als suburbis (com a lloc de residència o inversió per a les classes mitjanes)
	Escenari dels drets ciutadans i de la participació política

QUADRE 3: CIUTAT DISPERSA I CIUTAT DENSA

Tot i que pot semblar que aquests processos contraposats intenten solapar-se entre ells, en la realitat es donen de manera simultània i de vegades, tenen efectes contradictoris als desitjats, com en el cas de la revalorització dels centres que pot esdevenir gentrificació, o les oportunitats laborals que en ocasions són "teòriques" (Borja i Muxí, 2000:18) o amb condicions precàries.

2.3 LA IMPORTÀNCIA DE L'ESPai PÚBLIC PER ALS PROCESSOS DE REGENERACIÓ

En els apartats anteriors hem intentar exposar el concepte d'*espai públic* a través de la seva caracterització i les seves implicacions, però també a través de la seva aparició en el context urbà i el paper estructural que te en aquest.

Queda clar aleshores, tal i com apuntàvem anteriorment, que l'espai públic no fa únicament referència a una dimensió física, sinó que la supera i abasta altres esferes, tal i com apunta Sato:

“nombra lugares materiales i remite a esferas de la acción humana en el mismo concepto; habla de la forma y habla de la política, de un modo análogo al que quedó matizado en la palabra ‘polis’” (Sato, 2012:17)

Tot i apuntar de nou a la multidimensionalitat de l'espai públic com a principal element definitori del propi concepte, cal prendre en consideració altres dimensions utilitàries del mateix per entendre la importància d'observar, estudiar i intervenir els espais públics, especialment pel que fa als processos de regeneració urbana integrada.

Una de les principals dimensions utilitàries a tindre en compte és la importància d'aquest espai per a l'exercici del dret a la ciutat¹⁹ i per a l'assoliment d'una ciutat vertaderament democràtica. Aleshores, l'espai públic possibilita i estructura les manifestacions socials i del pensament polític de la mateixa, però cal remarcar que, tal i com apunten Borja i Muxí (2000), és també el lloc on es produeix i es representa el canvi polític. Per tant, resulta imprescindible la generació d'espais públics que possibiliten aquestes interaccions polítiques i jurídiques, per tal de fer efectius els drets ciutadans.

¹⁹Dret a la ciutat implica, en paraules de Borja i Muxí (2000:15):

“El derecho a la centralidad accesible y simbólica, a sentirse orgullosos del lugar en el que se vive y a ser reconocibles por los otros, a la visibilidad y a la identidad, además de disponer de equipamientos y espacios públicos cercanos, es una condición de ciudadanía.”

Altre dels valors importants aportats per l'espai públic a la ciutat és, tal i com apunta Navas (2013), la seva capacitat per esdevenir centre d'activitats col·lectives en gran varietat de situacions. En aquest sentit, l'espai públic és ampli en el sentit de que tolera múltiples activitats i fomenta la mixtura entre diferents realitats urbanes, es tracta d'un lloc d'intercanvi i de nexa. Cal apuntar, seguint de nou a Borja i Muxí (2000), que el repte que es planteja des de la ciutat cap a l'espai públic és el d'assolir una "dialéctica positiva entre centralidades i movilidad", el que posa en valor el paper de l'espai públic com a nexa (físic i simbòlic) i com a articulador entre les distintes zones de la ciutat, afavorint els intercanvis i la creació de "lugares productores de sentido" (Borja i Muxí, 2000:14).

A banda d'aquest paper estructurador de la ciutat, l'espai públic és també un indicador de qualitat urbana²⁰, ja que indica quina és la qualitat de vida d'una determinada àrea de la ciutat, així com "la calidad de la ciudadanía de sus habitantes" (Borja i Muxí, 2000:13).

El que resulta interessant posar en relleu per últim, és el paper que juga l'espai públic en els processos de regeneració urbana. Amb la caracterització que hem comentat en aquests apartats, cal afirmar la posició de l'espai públic com a instrument privilegiat de la política urbanística per a la recuperació de les zones, en paraules de Borja i Muxí. En aquest sentit, els autors encerten a assenyalar la capacitat del mateix per a:

"hacer ciudad sobre la ciudad y para calificar las periferias, para mantener y renovar los antiguos centros y producir nuevas centralidades, para suturar los tejidos urbanos y para dar un valor ciudadano a las infraestructuras." (Borja i Muxí, 2000:9)

²⁰Igual que també ho es l'Art Públic, com bé senyala Remesar (2012:18)

3. LA PRODUCCIÓ DE L'ESPAI PÚBLIC

Tot i que resulta interessant apropar-se a les diferents perspectives teòriques sobre la producció de l'espai públic, com ara els processos de disseny urbà apuntats per Brandao (2006) en Remesar (2012), o allò apuntat per Borja i Muxí (2000) sobre la perspectiva de gènere, la creació de noves centralitats o la importància de la qualitat estètica de l'espai públic; en aquest cas creiem convenient exposar un dels models d'intervenció més replicats i estudiats per les seves característiques, el conegut com Model Barcelona. Amb açò es pretén explicar a través d'un exemple pràctic, quins son els principis d'un model d'intervenció sobre la ciutat, amb especial èmfasi sobre l'espai públic i la integralitat.

Utilitzarem també aquest paradigma per establir una comparació amb la Llei de Barris, en la que s'emmarca el cas estudiat més endavant.

3.1 EL MODEL BARCELONA

Una de les principals aportacions del Model Barcelona és la importància donada en la seua materialització en plans d'actuació concrets a l'espai públic i els significats que aquest té per al context de la trama urbana i per a la ciutadania que fa ús d'ells. Podríem afirmar que l'eix, la raó de ser del Model Barcelona, és el tractament i la intervenció de qualitat sobre els diferents espais públics de la ciutat. Aquest posicionament es clarament contrari al paradigma establert per la deformació de l'urbanisme funcionalista esmentat per Borja i Muxí (2000), on es nega el paper de l'espai públic com a element de cohesió i millora de la ciutat. En canvi les noves tendències en el disseny de plans i projectes urbanístics integrals, en el sentit de que contempen diversos àmbits d'actuació per a les intervencions urbanes; dirigeixen el seu interès cap al context construït prèviament i intenten d'alguna manera restablir el vincle

Característiques de l'experiència Barcelona o Model Barcelona

- Important rol de l'espai públic en l'àrea transformada, com una forma de generar identitat i fomentar la integració cultural.
- Lideratge e iniciativa de l'Ajuntament de la ciutat en el disseny y gestió dels projectes de transformació urbana.
- Acceptació de les regulacions de planejament pre-establertes per mantenir coherència, credibilitat i legitimitat.
- Integració de les intervencions parcials en els projectes de la ciutat com un tot.
- Interès en mantenir la connexió i continuïtat de les noves àrees construïdes amb els barris preexistents per evitar l'excessiva zonificació o l'especialització temporal.
- Renovació urbana y rehabilitació del centre històric evitant el desplaçament dels residents i mantenint la cohesió social en els barris afectats.

QUADRE 4: CARACTERÍSTIQUES DEL MODEL BARCELONA

entre arquitectura i urbanisme. La importància del disseny de l'espai públic i de l'Art Públic per al conjunt de la ciutat esdevé altre dels ítems imprescindibles per comprendre el Model Barcelona. Remesar (2012), cita a Borja (1995) per tal de reafirmar la seua importància. Seguint l'autor, podem considerar en primer lloc, que l'estètica d'allò urbà juga un paper clau per a la integració ciutadana en el conjunt de la trama urbana però també a un nivell més local com son els barris. El disseny acurat i conscient dels espais i tots els seus elements proporciona sentiment de lloc i dignificació a la ciutadania, a través de processos de identificació i apropiació simbòlica dels espais.

En segon lloc, Borja també apunta com un bon disseny i una alta qualitat estètica son reflex de la bona gestió i les bones pràctiques de les Administracions Públiques, i en major mesura de les encarregades de la gestió local (Borja, 1995). En aquest sentit, front a altres casos en el que el paper del sector privat és crucial per a l'èxit de les intervencions; en el cas del Model Barcelona destaca la importància del paper jugat per l'administració de l'Ajuntament, principalment de mans dels seus tècnics (urbanistes, arquitectes, etc.), en el desenvolupament de tota una sèrie de intervencions en diferents punts de la ciutat i amb diferents escales; sense deixar de banda el paper jugat per les diferents entitats gestores de l'Àrea Metropolitana.

Altre dels objectius del Model és la producció d'àrees de nova centralitat, per tal de redistribuir les funcions i els usos de la ciutat per tot el territori urbà, evitant d'aquesta manera la sectorització pròpia del model de creixement

Característiques de l'experiència Barcelona o Model Barcelona (part II)

- Millora de les àrees perifèriques a través d'estratègies diferents, per exemple, a través de l'escultura en l'espai públic, vinculat a la restauració de places, espais oberts, jardins, i a partir de la introducció de valors culturals i símbols en el paisatge.
- Introducció de la ciutadania en el projecte de transformació urbana.
- El rol dinàmic de les xarxes de ciutats de mesura mitjana, que ajudi a equilibrar claredats en l'àrea metropolitana de Barcelona.
- Posicionament de Barcelona en el context mundial de grans ciutats, gràcies a la promoció estratègica i màrqueting urbà.
- Model de gestió urbà: partenariat públic-privat.
- Creació de companyies de capital mixt, que introdueixin un modelo de gestió de partenariat públic-privat.

extensiu. Es tracta doncs, de crear una ciutat compacta, interrelacionada i accessible per a tots els habitants i usuaris, independentment de la zona on resideixin. Amb aquests plantejaments es dugueren a terme intervencions que tingueren impactes sobre les problemàtiques anteriorment descrites. Principalment la connexió de zones aïllades (espacial, social simbòlica i políticament), la millora de l'espai públic, la creació de noves centralitats en general. De manera més específica contribuïren a la revalorització de l'Eixample, la millora d'equipaments i serveis de la part vella de la ciutat i la dignificació de les perifèries (Borja, 1995).

QUADRE 5: CARACTERÍSTIQUES DEL MODEL BARCELONA (II)

Si bé el Model Barcelona estableix una pauta a seguir en els posteriors projectes d'intervenció, no podem deixar de banda el projecte mitjançant el qual s'intervé la nostra àrea d'estudi. Els voltants del Mercat de Montserrat, ubicat en el barri de Roquetes, son intervinguts gràcies al fons de provisió plantejat per la Llei de millora de Barris, 2/2004 de 4 de juny (coneguda com Llei de Barris). Resulta interessant també entendre quina és la importància que es dona al concepte d'espai públic en les pautes marcades per la Llei, ja que si bé aquesta preveu la presentació dels projectes per part de les administracions

locals en funció de les necessitats detectades, estableix una sèrie de criteris amb els que valorar els projectes presentats i seleccionar-los.

3.2 LA LLEI DE BARRIS

S'aprova al 2004 com a un mecanisme d'intervenció integral sobre barris amb certes dificultats o carències derivades de la segregació urbana d'aquests territoris. La llei constitueix el marc normatiu dels programes d'intervenció orientats a la regeneració, tant en termes d'equipament i serveis com de millora i increment de les activitats socioeconòmiques d'aquestes zones (Gutiérrez, 2014); sempre des d'una perspectiva amb vocació integral en els plantejaments.

Eixos d'actuació de la Llei de Barris

Millora de l'espai públic i dotació d'espais verds

Rehabilitació i equipament dels elements col·lectius dels edificis

Provisió d'equipaments per a us col·lectiu

Incorporació de les tecnologies de la informació en els edificis

Foment de la sostenibilitat del desenvolupament urbà

Equitat de gènere en l'ús de l'espai urbà i dels equipaments

Desenvolupament de programes que comporten una millora social, urbanística y econòmica del barri

QUADRE 6: EIXOS D'ACTUACIÓ DE LA LLEI DE BARRIS

Seguint amb la línia del que hem explicat anteriorment, ens trobem en un moment on els principis que triomfen en l'urbanisme són l'interès per l'espai públic i el respecte per la trama urbana preexistent a les intervencions. En aquest sentit, hem de tindre en compte el paper jugat pel Model Barcelona en les dues últimes dècades del segle XX, principalment a partir dels 90. El Model acaba per conformar un paradigma que influirà en les estratègies d'actuació i els conceptes contemplats en programes posteriors, com els diferents PERI implementats en Barcelona, i que són els predecessors més immediats de la Llei de Barris.

Així doncs, podem trobar diferents elements característics del Model Barcelona en el marc que conforma la Llei de Barris; encara que per altra banda, trobem algunes diferències que cal remarcar. A continuació

desenvolupem una breu explicació dels punts en comú i els que divergeixen entre els dos programes de intervenció. Aprofitem aquesta diferenciació per caracteritzar la Llei de Barris i el context que aquesta estableix.

La participació ciutadana

En primer lloc, tots dos models estableixen en les seves bases la necessitat d'incloure la ciutadania en els projectes. La participació ciutadana s'estableix com una de les característiques del Model Barcelona gràcies al context sociopolític que envolta el seu sorgiment. Com hem tractat anteriorment, el moment històric on es desenvolupa, és posterior a la dictadura feixista espanyola. Es tracta d'un moment de transició cap a la democràcia parlamentària, on els moviments veïnals prenen un paper important com a agent de pressió sobre l'agenda política de la ciutat. Açò és especialment rellevant en el cas de Barcelona, pel que fa als marcs d'actuació posteriors, entre els que s'inclou el Model Barcelona; es veuran influenciats. Per aquest motiu l'experiència de la ciutat barcelonina es caracteritzarà, entre altres coses, per un intent d'integrar a la ciutadania en els projectes de transformació urbana.²¹

Per altra banda, en el cas de la Llei de Barris, la pròpia definició de les formes d'intervenció i gestió sobre les zones que requereixen especial atenció, necessita d'un apropament a la realitat de l'àrea a intervenir. Aquest es realitza amb l'objectiu de realitzar una diagnosi de la situació per tal d'actuar en conseqüència de les necessitats detectades.²² Per aquest motiu la participació ciutadana esdevé una font d'informació important per definir les problemàtiques a intervenir. Ara bé, també cal apuntar que en el cas de la Llei de Barris la implementació de processos participatius des de les

²¹Tapada-Berteli, T., & Arbaci, S. (2011). Proyectos de regeneración urbana en Barcelona contra la segregación socioespacial (1986-2009): ¿solución o mito?. *ACE: architecture, city and environment*, 6(17), 187-222.

²²Gutiérrez, A. (2014). Incidencia de la participación en las políticas de regeneración urbana en Cataluña: actores, ciudadanía y desigual poder local. *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, 18.

Administracions varia el seu grau d'incidència en funció de les condicions particulars de cada projecte. Aquestes diferències entre el model de participació de la Llei de Barris i el del Model Barcelona es deuen principalment a les variacions en l'escala i l'àmbit d'actuació de tots dos programes; com veurem més endavant.

El paper de la política: agents, finançament i àmbit d'implementació.

Quan parlem dels agents que intervenen en els programes dels que parlem, principalment ens interessa apuntar en aquest moment el paper de les Administracions Públiques. Pel que fa al Model Barcelona, es tracta d'una iniciativa desenvolupada a partir de un govern local on destaca el paper d'arquitectes i urbanistes que promouen l'adaptació de les tendències globals del urbanisme al context particular de la ciutat. En aquest cas el paper del Consistori de Barcelona i particularment el del seu equip tècnic, destaca front al d'altres nivells administratius. Tot i això, alguns dels esdeveniments que marcaren un punt rellevant en la constitució del paradigma de Barcelona, com ara els JJ.OO. de 1992; comptaren amb el suport de nivells de l'Administració Pública regionals i autonòmics.

Per altra banda, la Llei de Barris és aprovada pel Parlament de Catalunya com a instrument financer, proveïdor d'un fons destinat a l'atenció de les necessitats de certes àrees urbanes. Per tant, es tracta d'una normativa autonòmica que donarà pas posteriorment al desenvolupament de normes subsidiàries que possibiliten la seva implementació. En aquest cas, el paper de l'Administració Local és clau, ja que son els encarregats d'elaborar les propostes d'intervenció i presentar-les a concurs, convocat de mans de la Generalitat; per tal d'obtenir un finançament del 50% sempre que no es superen els 20 milions d'euros. I això implica que també són corresponsables del finançament del projecte. En aquest sentit, el paper de les diferents administracions varia en funció de múltiples factors, amb el que podem dir

que l'Administració Pública Local té un paper significatiu en ambdós casos, tot i que la naturalesa dels propis models dona lloc a diferències entre ells.

Com hem vist fins al moment, es tracta de dos estratègies que divergeixen en alguns punts, no obstant altres resulten ser nexes entre les dues. Un dels punts de coincidència és el model de gestió financera dels diferents projectes que integren aquests dos programes. El partenariat públic-privat és la fórmula que tots dos models incorporen als seus plans d'actuació. La inversió pública en aquests casos actua com a dinamitzador de la participació de capitals privats. En el cas del Model Barcelona, un bon exemple és el cas de les "àrees de nova centralitat", que incorporaren aquestes dues fonts de finançament per intervenir sobre 12 punts de la ciutat de Barcelona. En aquest model de gestió es dona una incorporació de capital privat acompanyat de la promoció pública. De forma semblant, per a la Llei de Barris el processos de intervenció necessiten de la col·laboració de múltiples forces i agents econòmics i polítics (Padilla, 2011). La Llei promou diferents tipus d'intervencions per a assolir entre altres objectius, la dinamització econòmica i social de les zones intervingudes. Per aquest motiu, s'intenta atraure noves activitats econòmiques terciàries per al que es necessita la participació del sector privat.

Finalment, pel que fa a l'àmbit de implementació, tots dos intervenen sobre l'àmbit local però a diferent escala. En primer lloc l'àmbit administratiu de gestió dels programes que ja hem comentat anteriorment; varia entre els dos models. Per a la Llei de Barris aquest és autonòmic, ja que el fons que es crea preveu el finançament d'intervencions en tot el territori de Catalunya. Per altra banda, el Model Barcelona actua dintre de l'àrea metropolitana de Barcelona. Però, tot i que ambdós intervenen sobre espais de la trama urbana, el Model Barcelona actua en àrees més àmplies, en part gràcies als JJ.OO. Es tracta d'intervencions sobre els espais públics o sobre les infraestructures per tal d'aconseguir un model de ciutat determinat. Així, les intervencions implementades en àrees concretes, com les de nova centralitat, preveuen en el seu pla de intervenció la connexió de totes les àrees i de la ciutat en el seu conjunt. En canvi, la Llei de Barris efectua intervencions sobre espais molt

concrets, sent quasi intervencions d'acupuntura urbana, i no tenen tanta orientació cap al conjunt del territori que envolta la zona diagnosticada. Per tant, s'implementaran polítiques que intervenen sobre les qüestions més concretes però sense deixar de formar part de una planificació de conjunt. Açò ens condueix a pensar en l'existència d'una gestió a diversos nivells, el de la ciutat i l'àrea propera que l'envolta; i el nivell dels espais més acotats ubicats als diferents barris.

Per últim, cal tindre en compte altre dels punts en comú entre els dos models que ens ocupen. El marc establert per totes dues propostes, la Llei de Barris i el Model Barcelona, és susceptible d'ésser utilitzat en qualsevol zona que presente els símptomes de la segregació urbana, no obstant, els interessos varien segons de quina proposta parlem. En aquest sentit, el Model Barcelona apunta a la construcció d'una identitat i una imatge comunes de tota la ciutat de cara l'exterior, principalment com a conseqüència de la necessitat de mostrar la ciutat a la resta del món durant la celebració dels JJ.OO. En aquest moment, s'aprofita l'esdeveniment per intervenir zones segregades i en desigualtat de condicions respecte a la resta de la trama urbana. En canvi, la Llei de Barris, al igual que moltes altres propostes i projectes, tracta de completar les intervencions implementades sota el Model Barcelona, i acabar de definir la nova estructura urbana d'aquelles zones anteriorment segregades. La Llei de Barris en Barcelona tracta d'arribar a tots aquells llocs no inclosos en les intervencions del Model Barcelona, que treballaven a una escala major.

Integralitat dels models

Tots dos models intervenen a través d'una perspectiva integral que permet tenir presents totes les dimensions que travessen la ciutat i la realitat dels seus espais, i que coordina i combina les diferents perspectives. En aquest sentit, tant el Model Barcelona com la Llei de Barris incorporen la necessitat de superar les perspectives tradicionals d'intervenció, seguint amb la línia de les

tendències urbanístiques oposades al moviment modern, que predominava anteriorment.

L'urbanisme de les dècades prèvies a l'aparició de les primeres intervencions considerades pertanyents al paradigma del Model Barcelona es caracteritzen per la falta de coordinació i de transversalitat dels diferents plans, cosa que s'intenta canviar amb la implementació de Plans Estratègics en diferents formes. En el cas del Model Barcelona ens trobem amb una situació en la que es vol aturar la degradació i la falta de serveis i equipaments de diferents zones amb l'objectiu de donar una imatge de ciutat que integra totes les seves zones en una trama urbana compacta. Per aquest motiu, tot i la importància de les intervencions físiques sobre els espais, aquestes necessiten ser coordinades amb intervencions sobre la resta de dimensions (socioeconòmica, simbòlica, política...) que constitueixen la realitat urbana.

De la mateixa forma, la Llei de Barris hereta aquest plantejament i incorpora el requeriment als projectes de intervenció d'acceptar la dimensió social com a indispensable per a assolir els objectius. Si observem els eixos d'actuació de la Llei, s'inclouen la sostenibilitat, l'equitat de gènere, la millora social, urbanística i econòmica; al mateix nivell que el tractament de l'espai públic, la supressió de barreres arquitectòniques i la millora de l'equipament dels edificis.

Importància de l'espai públic

Com hem vist anteriorment, els moviments veïnals i els barris prenen especial importància rere el període de dictadura per tal de tallar amb els problemes urbans, socials i econòmics que sofria la població de determinades àrees de la ciutat. En aquest sentit, l'espai públic en el Model Barcelona esdevé un dels eixos principals que expliquen la seua particularitat i esdevé un dels trets considerat com a referent per a altres experiències similars. Com hem comentat anteriorment, l'espai públic esdevé una eina per a la generació d'identitat i dignificació dels espais degradats. A través de l'Art Públic i la

qualitat en el disseny dels espais s'aconsegueix un canvi en el rol d'aquest, que passa a ser un element de connexió i de coherència per al conjunt de la ciutat. Joga un paper especialment significatiu en la projecció internacional de la ciutat, proporcionant un context adequat per al desenvolupament de noves activitats econòmiques, basades en la indústria cultural i tecnològica. Es tracta de generar una ciutat compacta, en el sentit en el que les diferents zones es troben cohesionades i concentren activitats i usos diferents, a través de l'espai públic.

La Llei de Barris pren també aquesta idea clau per establir el seu model de gestió. Tot i que s'intervé sobre l'habitatge i altres espais de la ciutat que no són públics, trobem una alta incidència d'intervencions sobre espais que si ho són. De nou, esdevenen una eina per canviar les condicions dels barris i les zones intervingudes. L'espai públic aporta així integració social i coherència al conjunt de la ciutat.

	MODEL BARCELONA	LLEI DE BARRIS
Participació ciutadana	Implementada per satisfer les demandes ciutadanes. Obertura dels processos polítics cap a la ciutadania	Dirigida a l'obtenció d'un coneixement més profund del territori i per tant unes respostes més adequades a les problemàtiques
Administració responsable	Iniciativa implementada des de l'Administració Municipal, amb el suport de la resta de nivells administratius	Iniciativa implementada des del govern de la Generalitat. Els projectes són plantejats i implementats per les Administracions Locals, amb la supervisió dels organismes autonòmics.
Finançament	Partenariat públic-privat	Partenariat públic-privat
Àmbit d'intervenció	Local Escala de barri Intervé sobre grans zones de la ciutat	Local Escala de barri Intervencions dirigides a completar les operacions implementades pel Model Barcelona
Importància de l'Espai Públic	Qualificació dels espais públic com a eina de revalorització de les zones segregades.	Intervenció sobre l'espai públic per pal·liar els efectes de la segregació urbana. Intervenció sobre l'habitatge (en zones comunes) i creació d'equipaments
Integralitat del model	Incorporació de diferents perspectives Intervenció simultània sobre les diferents dimensions Inclusió dels agents i actors	Incorporació de diferents perspectives Intervenció simultània sobre les diferents dimensions Inclusió dels agents i actors

QUADRE 7: MODEL BARCELONA I LLEI DE BARRIS

CONSIDERACIONS

Queda patent aleshores la importància de l'espai públic per a la configuració de la ciutat tal i com la coneixem. És el principal element estructurador de la mateixa i possibilita els intercanvis i les mixtures que enriqueixen i activen la vida de la pròpia ciutat. L'espai públic és doncs un element de la trama urbana que ha estat inclòs en multitud de paradigmes de regeneració urbana, com per exemple el Model Barcelona, i la Llei de Barris, sota la que es projecten les operacions que analitzem en aquest treball.

Si bé el disseny urbà té en consideració tots els espais que conformen la trama, l'espai públic per la seva naturalesa és un dels camps més interessants, on té lloc la confluència de totes les esferes i dimensions de la vida ciutadana, per tant, on es produeixen gran part dels efectes de la segregació.

4. LA INTERVENCIÓ SOBRE LA DIMENSIÓ FÍSICA

Els dèficits en l'àmbit material dels espais urbans i especialment dels espais públics, son un dels efectes més visibles de la segregació urbana, i per tant un dels camps a intervenir en qualsevol projecte de regeneració.

Tot i aquesta importància de la dimensió física, tal i com hem apuntat ja anteriorment, no es poden deixar de banda la resta de dimensions, en les que també es produeixen i es fan patents els efectes de la segregació urbana. Aquesta no és aleshores únicament espacial.

El que proposem en aquest projecte és la integració de totes les dimensions, com a un conjunt d'esferes interrelacionades entre elles, que travessen els espais urbans i configuren les particularitats de cadascun d'ells.

Amb aquest objectiu, exposem a continuació la importància de la intervenció sobre la dimensió física dels espais com una de les parts imprescindibles d'una intervenció de regeneració urbana integral. Així, parlarem dels rols del tractament d'aquesta dimensió i quin és el seu impacte en la resta de dimensions i en el conjunt del procés. Seguidament tractarem la qüestió del disseny com a procés per implementar aquestes intervencions, fent especial èmfasi en aquells conceptes que cal tenir present i en els elements a tractar en l'àmbit morfològic dels espais. D'aquesta manera ens aproparem als descriptors dels que farem ús en l'anàlisi del territori que hem triat per exemplificar la relació del tractament de la dimensió física a través del disseny urbà amb els processos de regeneració urbana integral.

4.1 ELS ROLS DE LA INTERVENCIÓ

La intervenció sobre la dimensió física en el marc d'un projecte de regeneració urbana integral no es planteja únicament com a eina de millora de les deficiències materials i de qualificació dels espais. Tot i que en un primer moment aquest és l'objectiu més immediat, com bé apunta Roberts (2000), la intervenció en aquesta dimensió és una possibilitat per vehicular els canvis en les altres dimensions; la millora física de l'espai exerceix com a catalitzador d'altres millores.

En aquest sentit, l'autor apunta a uns determinats rols de les intervencions materials, que ens serveixen per entendre la relació amb la resta de d'esferes.

Si ens basem en el que aquest autor exposa, podem identificar una sèrie de possibilitats que ofereix la dimensió física en el tractament dels espais que pateixen els efectes de la segregació urbana. La primera i la més evident és la capacitat per eliminar les barreres espacials per assolir la integració d'una determinada àrea o espai en la trama urbana, així com la proporció de les condicions materials

Aquesta potencialitat de la millora física es relaciona estretament amb una segona, que ens parla de la importància estètica dels espais. En aquest sentit, una millora en els equipaments i la qualificació dels espais comporta normalment una millora estètica, totes dues promouen una millora de la imatge del barri en el context de la ciutat, el que per suposat repercuteix en la percepció de la ciutadania sobre aquest espai. L'aspecte material, al ser més visual, transmet un missatge directe: una determinada zona es troba en un procés de millora i aquest es fa tangible a través de les intervencions sobre l'espai. Aleshores, amb la millora material es pot produir un canvi a nivell simbòlic (l'espai és reconegut positivament en el context de la ciutat i per a la ciutadania), que de nou ens obre la porta a la millora d'altres esferes de la segregació urbana relacionades estretament amb la dimensió simbòlica; com ara la dimensió social.

4.2 EL PROCÉS DE DISSENY DE L'ESPAI PÚBLIC

El disseny és el procés necessari previ a les intervencions, és la planificació que posteriorment s'implementarà sobre els espais. D'aquesta manera no sols es tracta de produir solucions, el disseny urbà transcendeix aquest àmbit i també pren en consideració la qualitat dels espais públics (tant física com sociocultural i simbòlica); els usos i els valors de l'espai en termes del seu paper en els intercanvis que es produeixen en la ciutat (Carmona, Heath, Oc i Tiesdell 2003).

Reuneix aleshores una sèrie de perspectives i tècniques provinents d'altres disciplines, pel que no es tracta d'un mètode amb pautes marcades i tancades, sinó que es caracteritza per la seva flexibilitat i adaptabilitat a les realitats a les que s'enfronta; de manera que tornem a fer referència a una de les anotacions sobre el concepte de integralitat, la perspectiva integrada de diferents dimensions i disciplines.

“Urban design is inherently collaborative and interdisciplinary, involving an integrated approach, and the skills and expertise of a wide range of professionals and others” (Carmona et. alt., 2003:6)

“It adds value to the individual component parts, so that the resulting whole is greater than the sum of the parts.” (Carmona et. alt. 2003:54)

El procés del disseny urbà també inclou l'estudi de la realitat del territori i la presa de decisions sobre els aspectes que s'han d'intervenir i com han de ser abordats. L'avaluació de les deficiències i els problemes a resoldre guien el procés de disseny cap a la creació de solucions òptimes per als problemes i no sols per les deficiències urbanístiques i materials, també per a aquelles situacions problemàtiques que afecten a la resta de dimensions. Resulta de nou necessària la integració de diferents perspectives, que aporten una mirada

més definida de la realitat multidimensional de l'espai urbà i en concret de l'espai públic.

Es tracta també d'un procés cíclic, en el que les solucions presentades en forma de projectes d'intervenció es redefeixen i es complementen constantment, a mesura que es succeeixen els canvis en els conceptes presentats i s'aprofundeix en el coneixement de la problemàtica. D'aquesta manera, el procés de disseny necessita de una vertadera dialèctica entre les diferents dimensions, però també entre els diferents agents que es veuen implicats, destacant la importància dels mecanismes de participació ciutadana. Una vegada es dona aquesta successió d'aproximacions, el procés passarà a la fase d'implementació a través de la presa conjunta de decisions per part de tots els actors; el que es complementarà amb l'avaluació i l'anàlisi dels resultats. Així esdevé un procés de constant aprenentatge i reformulació de les propostes, a mesura que s'aprofundeix en les problemàtiques i en les seves possibles solucions.

El disseny urbà no sols aporta solucions a les problemàtiques que tenen els seus impactes en la dimensió física i socioeconòmica, també fa la seva aportació en altres sentits, com ja apuntàvem al parlar dels rols de la intervenció sobre la dimensió física. Tal i com apunta Remesar (2012), "la estetización de la ciudad" (referida al disseny urbà) exerceix una doble tasca. Per una banda, la millora de l'entorn en sentit material fomenta la creació d'una imatge pròpia del conjunt dels habitants de les zones intervingudes, (imatge interna en paraules de l'autor). Aquesta identificació amb el territori contribueix a la producció del sentit de "lloc" i la identificació simbòlica amb els espais i territoris. Per altra banda, el disseny urbà també contribueix a la creació d'una "imatge externa" del conjunt de la ciutat²³, orientada a la seva promoció en la jerarquia global de ciutats que competeixen per esdevenir pol

²³Destaca el cas de Barcelona i el seu "model" de disseny urbà. En aquest cas, s'aposta per la sistematització dels elements que es troben en els diferents espais públics de la ciutat. D'aquesta manera es pretén crear un sistema i una estructura de significats que cohesionen la imatge de la ciutat.

d'atracció de les activitats econòmiques i les inversions del capital privat, fent èmfasi en les activitats productives terciàries.

4.3 ASPECTES CLAU DEL DISSENY

El disseny urbà ha de contemplar una sèrie de pautes en el procés de producció d'una solució per a un determinat espai. En aquest sentit, si seguim el *Urban Design Compendium*, es presenten una sèrie d'aspectes referents als processos de regeneració urbana en els que intervé el disseny, i que generen una referència conceptual sobre la que apropar-se al cas d'un determinat territori.

Llocs per a les persones	<p>Els llocs atractius (en termes estètics i d'usos) tenen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Característiques formals: seguretat, confort, atractiu i varietat - Característiques socials/econòmiques/simbòliques: diferenciació de les diferents zones, varietat d'activitats i potenciació dels intercanvis
Enriquir allò existent	<ul style="list-style-type: none"> - Reforç de les potencialitats i qualitats dels espais existents
Fer connexions	<ul style="list-style-type: none"> - Accessibilitat i connexió: preferentment amb mitjans de desplaçament amb menor petjada ecològica - Integració física, visual i simbòlica
Treballar amb el paisatge	<ul style="list-style-type: none"> - Equilibri entre elements naturals i construïts - Utilització dels recursos intrínsecs: aprofitament energètic i reducció del impacte ecològic
Barreja d'usos i formes	<p>Llocs estimulants, atractius i còmodes:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Son objectiu de demanda per part de diferents grups socials i usuaris - Agrupen diferents formes constructives, usos, densitats i apropiacions
Gestió de la inversió	<ul style="list-style-type: none"> - Sostenibilitat (econòmica, administrativa, mediambiental) - Compromís de la comunitat i l'autoritat local a llarg termini (identificació amb els projectes)
Disseny per al canvi	<ul style="list-style-type: none"> - Flexibilitat davant els canvis (d'usos del territori, estil de vida i demogràfics) - Eficiència econòmica i mediambiental - Renovació constant dels sistemes de transport i gestió de la mobilitat

QUADRE 8: ASPECTES CLAU DEL DISSENY DE L'ESPAI PÚBLIC

4.4 DIMENSIONS DEL DISSENY DE L'ESPAI PÚBLIC: ELEMENTS A TENIR EN CONSIDERACIÓ PER A L'ELABORACIÓ DELS DESCRIPTORS.

Si bé tenim clars els objectius i els aspectes clau del procés de disseny, cal pensar en determinats conceptes imprescindibles per al desenvolupament del disseny de l'espai en el context del projecte d'intervenció. En aquest sentit, proposem fer referència en primer lloc a aquells aspectes relacionats amb la percepció individual dels usuaris, la configuració de la trama urbana i el paisatge; aspectes tangibles que defineixen morfològicament els espais. En segon lloc abordarem una sèrie d'aspectes intangibles, aspectes simbòlics i identitaris; procedents dels processos cognitius, que és necessari contemplar en el procés del disseny. Tot i que realitzem aquesta dicotomia, no es pretén negar la interacció entre ambdós grups d'aspectes. Evidentment, a través de la percepció vehiculada pels sentits es formen les imatges que posteriorment s'interpreten i a les que s'atribueixen significats i simbolismes que varien en funció de les estructures i relacions de poder que travessen un determinat territori, els seus espais i les relacions entre els seus habitants i d'aquests amb l'entorn. Es tracta d'una separació que ens ajuda a estructurar el text i l'exposició de les idees, però hem d'entendre tots dos grups d'aspectes de manera conjunta, independentment de la dimensió a la que pertanyen

4.4.1 LA PERCEPCIÓ

L'apreciació de l'entorn a través dels sentits, l'experimentació dels espais a través d'ells és el primer pas per a la formació de la imatge mental d'un determinat espai, al voltant del qual es construeixen una sèrie de significats, esdevenint aquest "lloc", no sols ubicació. Per aquest motiu la percepció resulta un element imprescindible a tenir en consideració en el disseny urbà.

Segons el que hem apuntat en el paràgraf anterior, es produeix primerament la percepció cognitiva dels espais, però ben aviat fa la seva aparició l'assignació de significats i simbolismes, pel que cal pensar altres dimensions en el procés perceptiu.

En base a aquest procés, els individus creen una sèrie d'imatges que combinades constitueixen la "*public image*" (Lynch 1960:46) de la ciutat. Apunta l'autor, no obstant, l'existència de diverses imatges col·lectives, pertanyents a diferents grups de la societat.

Les imatges mentals de la ciutat són necessàries per al funcionament dels individus en aquest context, ja que ajuden a comprendre la realitat i interactuar amb ella de una forma funcional; per aquest motiu. La identitat (possibilitat de diferenciar l'espai d'altres), l'estructura (relació entre la morfologia de l'espai i els usuaris) i el significat dels espais, són aleshores elements imprescindibles per a la creació d'una imatge determinada dels espais, pel que el disseny ha de tenir-los en consideració.

Així, l'autor apunta a cinc tipologies en les que es poden classificar les formes físiques que componen morfològicament l'espai, i que constitueixen els elements sobre els que els individus construeixen les imatges que ajuden a fer llegible l'espai. Aquesta classificació l'aprofitarem també en el nostre anàlisi.

CAMINS

És on te lloc el desplaçament, el trànsit entre diferents àrees de la ciutat, pel que són vitals en la percepció de l'espai (en la mesura en la que els individus viuen la ciutat a través del trànsit per ells). Així és necessària la diferenciació entre ells ja que possibiliten una millor orientació i identificació de les zones. També poden ser nuclis d'usos i activitats concretes, que sumades a la qualificació dels espais i als nodes d'atracció²⁴ generen una major proximitat, identificació i atracció.

²⁴Espais amb elements significatius per proporcionar serveis i equipaments, per la configuració de l'estructura de la trama urbana, per la presència d'elements atractius d'oci o cultura, etc.

VORES

En aquest punt parlem del concepte d'*edges* plantejat per Lynch, que fa referència a aquells elements sense un ús definit, més enllà del trànsit o desplaçament; i que suposen una esclatxa o separació entre diferents àrees de la ciutat. Aquesta separació no es limita a l'àmbit físic o geogràfic, afecta a la resta de dimensions, reforçant els efectes de la segregació urbana. La importància d'aquest concepte resideix aleshores en la seva capacitat per organitzar la trama urbana i establir límits entre les diferents àrees.

DISTRICTES

Son les "parts" en les que es divideix la ciutat en l'imaginari col·lectiu dels seus ciutadans. Aquesta fragmentació pot donar-se per diferents motius entre els que es troben les delimitacions físiques, les continuïtats formals, simbòliques o d'usos i activitats, la presència d'elements distintius. Davant aquest panorama, unes determinades zones tindran una imatge més forta i present en el context de la ciutat, mentre que altres no resulten tan atractives ni compten a una imatge significativa (per diferents motius com la ubicació la connexió, la qualitat dels serveis, etc.). En aquest sentit, resulta vital el recolzament i la potenciació de les particularitats de cada àrea per establir patrons d'identificació i reconeixement basats entre altres, en la qualificació dels aspectes formals dels espais que componen un determinat districte o barri.

NODES

Es tracta de punts de referència utilitzats en el "mapeig" de la ciutat, punts estratègics reconeixibles en el context urbà; generats pels propis ciutadans. Poden ser punts on conflueixen diverses vies de desplaçament i d'intercanvi, una sèrie d'activitats estretament relacionades o la concentració d'una característica formal determinada; tot i que la combinació de totes dues dimensions funcional i formal, genera punts d'atracció especialment potents.

PUNTS DE REFERÈNCIA

Son espais o elements de referència externs als ciutadans, en el sentit de que no son creats a través dels usos o dels desplaçaments com els nodes. Es tracta generalment d'elements (torres, muntanyes, etc.) distingibles visualment des de diferents punts de la ciutat , però també d'altres elements més menuts (com peces d'art públic, edificis, elements vegetals, etc.) que ofereixen referències a una escala més local. Aquest últim tipus de punts de referència resulta especialment interessant en el cas del present projecte, en la mesura en la que s'apropa a l'escala de tractament de l'espai públic que prenem en consideració.

4.4.2 LA CONFIGURACIÓ MORFOLÒGICA DE L'ESPAI

Les característiques i la morfologia dels espais depenen dels condicionants físics preexistents, com la topografia, les infraestructures i el traçat del teixit urbà del seu voltant. Tot i això, hem de tindre en consideració també la configuració espacial i morfològica del conjunt de la ciutat i com aquesta repercuteix en la realitat de l'espai analitzat i els elements del paisatge que el defineixen.

Estudiarem en el present apartat en primer lloc el context que proporciona la trama urbana. Posteriorment ens aproparem al paisatge i als diferents plànols que el componen, explicant el seu paper en la configuració formal dels espais.

4.4.2.1 LA CONFIGURACIÓ DE LA TRAMA URBANA

Aquesta resulta interessant per a l'estudi de la forma del traçat urbà i els patrons que aquesta estructura estableix per al creixement i els processos de canvi dels espais urbans. El paradigma de desenvolupament urbà propi de les últimes dècades del segle XX es caracteritza per un creixement extensiu plantejat en processos d'urbanització agressius i de vegades sense planificació.

Aquest creixement genera algunes qüestions problemàtiques pel que fa a l'estructura urbana, especialment en termes de segregació espacial i en la manca de cohesió de les diferents àrees, promovent així la segregació urbana.

És l'estructura urbana o trama, amb els tipus d'elements plantejats per Lynch, la que condiciona (combinada amb altres factors) les particularitats d'un determinat espai i així les actituds, simbolismes i percepcions dels ciutadans al voltant seu, és a dir, les imatges que creen els individus al seu voltant. En aquest sentit, és important conèixer com la configuració dels elements que componen la trama urbana influeix sobre les diferents dimensions dels espais públics.

El traçat urbà

La combinació dels diferents elements urbans (vies, espais públics, edificis, blocs, etc.) genera un determinat traçat urbà observable en la planta. La distribució de les parcel·les i els usos que es donen en elles, configura una trama en la que els espais existents entre elles esdevenen espais públics o vies de desplaçament, son capes que es modifiquen i transformen el teixit urbà amb els pas del temps, pel que es troba en constant canvi. En aquest sentit, molts dels traçats mostren una configuració desenvolupada per l'acumulació d'elements al llarg d'un determinat període de temps, pel que les restes de traçats anteriors perviuen en el plànol actual de les ciutats.

Tal i com apuntàvem seguint a Lynch, els elements que componen "la imatge de la ciutat" tal i com l'autor els esmenta; tenen un paper especialment rellevant en la configuració del traçat i de la trama urbana. Son elements que configuren la morfologia dels espais i determinen moltes de les seves característiques més rellevants per als usuaris. Aquestes particularitats morfològiques dels espais tenen significança per als desplaçaments i els intercanvis entre els diferents espais i àrees de la ciutat. En aquest sentit cobra

especial importància la permeabilitat del traçat, que implica la presència de diverses rutes de desplaçament, oferint així múltiples opcions de mobilitat dintre del propi espai o àrea i entre aquests i la resta de la trama urbana.

La xarxa d'espais públics

Els espais públics, com hem comentat anteriorment, juguen un paper vital en l'estructura de la trama urbana i en "la vida de la ciutat"; per tant no es poden dissenyar o intervenir considerant-los com a un element aïllat de la trama urbana, sinó que constitueixen un sistema en el qual s'interrelacionen i es complementen (els espais públics) els uns amb els altres, configurant un dels àmbits més importants per a la promoció de la cohesió urbana. Aquesta xarxa, descrita per Pinto, Remesar, Brandao i Nunes da Silva (2010), es troba formada per dues dimensions, la morfològica, referida als elements físics presents; i la dimensió funcional, que fa referència als usos que fan les persones dels espais. Totes dues han de ser considerades conjuntament, ja que es complementen. En aquest sentit, es planteja la necessitat d'establir algunes qualitats necessàries en les xarxes d'espais públics per tal d'assolir els efectes de cohesió urbana, continuïtat i complementarietat. Pinto, Remesar, Brandao i Nunes da Silva (2010), apunten a les següents particularitats²⁵, que trobem especialment adequades per posar en relleu la multidimensionalitat de la cohesió urbana, com a part d'un projecte més general de regeneració:

❖ Mobilitat, accessibilitat i connectivitat

Consisteix en possibilitar i facilitar l'estructuració de les vies de transport i desplaçament entre els diferents espais. Es tracta de connectar tots els punts entre ells i amb les diferents àrees de la ciutat, aprofitant les connexions i les vies existents.

²⁵ En el text "*Towards Urban Cohesion: Planning Public Space Networks*", els autors presenten aquestes particularitats com indicadors amb els que analitzar les xarxes d'espais públics. En el nostre cas els adaptem com elements a prendre en consideració en els processos de disseny.

❖ Usos del sòl i activitats

La multifuncionalitat dels espais públics i els sistemes que conformen és clau per a la dinamització dels espais. En aquesta categoria també s'inclouen els serveis i les infraestructures ubicades en els espais i que apropen a la ciutadania al territori que habita.

❖ Dinàmiques socials

Cal crear intercanvi i mixtura social a través de la complementarietat entre les diferents àrees i les seves activitats. D'aquesta forma es potencia el sentiment de pertinença i el reconeixement dels territoris en l'imaginari de la ciutadania, reduint els efectes de la segregació social, que també forma part dels processos de segregació urbana.

Espais oberts

Els espais oberts serveixen per a l'estructuració i la jerarquització dels de les diferents àrees, proporcionant un punt de referència sobre el que establir el planejament. El tractament i la qualificació d'aquests elements no implica necessàriament "omplir" tots els espais buits existents, sinó més bé observar el rol que hi juguen, la relació amb la resta de la trama i les seves potencialitats, i intervenir-los d'acord a aquests principis. Com apunta el Urban Design Compendium, el tractament dels espais oberts no és una qüestió de nombres, no importa el percentatge d'espais oberts que proporciona un determinat disseny, sinó la qualitat i la pertinença dels mateixos.

Els espais oberts solen associar-se als espais verds, com parcs o zones naturals protegides. Tot i que aquest tipus és especialment rellevant per a un teixit urbà equilibrat i que ofereixi qualitat de vida a la població, existeixen altres espais oberts (com per exemple el front marítim o determinades parcel·les de sòl "buides") que son susceptibles d'exercir les mateixes funcions que els espais verds.

En aquest sentit, aquest tipus d'espais, ajuden a disseminar les activitats per una determinada àrea, permeten que la ciutat "respire" i ajuden a l'estructuració de la trama urbana, es tracta d'espais "positius". Aquests espais han de comptar amb una definició i delimitació clara, la primera referida als seus usos, consideracions jurídiques; i la segona referida a unes característiques formals determinades, concretament a la utilització dels elements existents en l'espai per acotar-lo (a efectes visuals, d'activitats i usos, de circulació, etc.). La funció principal que caracteritzarà l'espai obert dependrà en gran mesura de la ubicació del mateix i de la seva relació amb la resta de la trama urbana, però també per les infraestructures i serveis que acull. Els espais oberts es troben connectats entre ells, seguint els patrons dels sistemes d'espais públics; afavorint els desplaçaments, els encontres i els intercanvis.

4.4.2.2 *EL PAISATGE*

El disseny urbà ha d'estar alerta de les particularitats i qualitats formals i estètiques dels espais públics, però aquestes no es poden deslligar dels rols que juga l'espai públic per a les xarxes socials i les xarxes pròpies del teixit urbà. El paisatge com a concepte implica doncs una construcció social basada en percepcions i apreciacions de la dimensió formal i estètica, al voltant de les qualitats i característiques físiques es genera un imaginari basat en la cultura i en les estructures socials i de poder que travessen els espais i a les persones. Es tracta també d'un concepte lligat a la subjectivitat de la percepció individual i col·lectiva. No obstant això, en aquest punt plantegem alguns dels elements formals susceptibles de ser observats per a l'anàlisi d'un determinat espai.

Un dels elements que sense cap de dubte condiciona el paisatge dels espais, és la topografia del territori, és a dir, totes aquelles particularitats físiques del terreny, com ara els accidents topogràfics (muntanyes, desnivells, rius, etc.), la climatologia i l'entorn ecològic. En el disseny dels espais cal treballar amb els elements que acabem d'apuntar, ja que és innegable el paper que aquests

juguen en l'establiment de les condicions de partida per a les intervencions²⁶ i en l'evolució d'aquestes en la seva implementació. La presa en consideració d'aquestes particularitats incrementa la qualitat de les intervencions, principalment en termes de sostenibilitat ecològica i d'identificació amb el lloc, tal i com apunta el *Urban Design Compendium* (2007). La presa en consideració de la climatologia i la topografia de la zona possibilita la producció d'espais més acollidors, atractius i confortables, el que evidentment repercuteix en els usos que se li donen.

Els its topogràfics poden esdevenir també punts de referència sobre el territori, però no són els únics elements. Peces d'art públic, monuments o herències de la ciutat construïda també juguen aquest paper. Són clau per a l'orientació de les persones que transiten i utilitzen els espais, faciliten la seva lectura i la de les xarxes que es creen entre elles; de manera que la mobilitat entre els diferents punts de la ciutat es veu afavorida.

Els elements de referència també indiquen la jerarquia entre els espais de la ciutat, la presència o concentració d'elements significatius, especialment si es tracta d'aquells que refereixen a les institucions (sobretot a l'Estat); assenyalen una determinada àrea com a lloc d'importància en la trama urbana. En aquest sentit, destaquen iniciatives que pretenen disseminar aquests elements per tot el territori, per tal de crear centralitats noves que aporten significança en la jerarquia urbana a les zones excloses d'ella; com la del Model Barcelona que implementa estratègies dirigides a "monumentalitzar la perifèria"²⁷.

Per altra banda, tot i la necessitat d'aquests "elements diferencials", tal com els anomenen Borja i Muxí (2000); també és necessari donar una continuïtat al sistema d'espais públics i a la trama urbana en general. Aquesta continuïtat no sols ha de ser en termes de mobilitat, usos, etc. com apuntàvem anteriorment.

²⁶En el cas del Mercat de Montserrat destaquen els desnivells entre els diferents espais que l'envolten.

²⁷Tapada i Arbací (2011) descriuen aquesta característica com: "*Mejora de las áreas periféricas a través de estrategias diferentes, por ejemplo, a través de la escultura en el espacio público, vinculado a la restauración de plazas, espacios abiertos, jardines, y a partir de la introducción de valores culturales y símbolos en el paisaje.*"

També ha de ser en termes visuals, de manera que totes les àrees de la ciutat formen part d'un conjunt estètic i visual. Aquesta necessitat es dona rere l'especificació funcional i zonificació pròpies del model extensiu de creixement urbà de les últimes dècades del segle XX; les quals generen dispersió i desestructuració. En els espais públics, la continuïtat es troba definida per diversos elements corresponents a diferents plànols de l'espai tridimensional, com ara les façanes, el paviment o el propi traçat de carrers, places o espais oberts. La continuïtat visual, no està en conflicte amb un concepte que anteriorment hem apuntat, la permeabilitat visual dels espais, que refereix a la possibilitat de discernir els elements i els canals de comunicació i desplaçament d'un espai.

Lligat a la configuració del paisatge i al concepte de qualitat es troben elements susceptibles de ser considerats Art Públic, com a mecanismes de qualificació dels espais, a nivell material però també a nivell simbòlic i social. A banda de ser segur, l'espai públic ha de tenir significat i fomentar el seu us per part dels habitants. En aquest sentit l'Art Públic és un dels elements que fomenten aquesta apreciació simbòlica i identitària de l'espai. No obstant, la proliferació excessiva d'aquests elements, ha acabat per "banalitzar" aquestes intervencions i fer que alguns autors com Ricart i Remesar (2013), es pregunten sobre la necessitat de l'Art Públic per als processos de regeneració urbana. Tot i que per una part sembla que la proliferació d'obres d'Art Públic, (que no sempre es corresponen amb criteris de regeneració urbana, sinó a la mercantilització de la imatge de la ciutat) assenyala que la presència de l'Art Públic no sempre és imprescindible; hem de tenir en consideració el paper aquest pot jugar en la qualificació dels espais, junt a altres intervencions sobre la memòria. Tal i com apunten Ricart i Remesar (2013:21):

"La ciudad y el territorio precisan de operaciones que hagan pervivir la memoria de los hechos, a través del monumento, pero precisa también de operaciones de calificación mediante la intervención artística"

Els plànols del paisatge

Un disseny acurat dels espais també ha de considerar les tres dimensions que defineixen els espais i el paisatge, aquestes son tres:

❖ El plànol del sòl

Normalment el sòl urbà es presenta en forma d'un determinat paviment, o almenys és allò que ens resulta més visible a primera vista quan transitem per la ciutat. Tot i que hem de tenir en consideració altres elements relacionats amb la topografia, l'accessibilitat i la situació dels elements sobre el plànol.

Alguns estudis com el de Danae Esparza, ens mostren la importància de la disposició d'aquests elements per a l'estructura urbana. Seguint a l'autora en la seva tesi doctoral, existeixen dues dimensions a tenir en consideració quan parlem del paviment i de les seves "qualitats" per al disseny urbà. La primera d'aquestes és la dimensió visual, a través de la qual el paviment exerceix com a emissor de missatges que repercuteixen en els comportaments dels usuaris, esdevenint espais de contacte entre aquests i l'entorn. A banda possibilita la unificació d'elements, la continuïtat de la trama urbana i la modificació de l'escala dels espais (Cullen 1971, en Esparza 2014:21). La capacitat "expressiva", el caràcter del paviment resideix en la seva textura, els materials, els desnivells i els dibuixos que conforma, però també per la seva relació amb la resta de materials i els elements d'altres plànols. Per altra banda, la dimensió funcional fa referència als detalls i especificacions relatives als usos i als impactes físics que sofreix el paviment d'una determinada àrea (càrrega de tràfic, mobilitat, climatologia, etc.) diàriament.

No podem deixar de banda en aquest punt l'aportació de Beazley (1960) com ens indica de nou Esparza, si bé la primera autora assenyala la importància dels "aspectes pràctics" (tals com la funció del paviment com a superfície sòlida, drenant, etc.); també remarca les seves funcions en termes de direccionalitat (guia dels fluxos de pas), comunicació de missatges o sensacions (perill, repòs, etc.) i distinció i identificació d'un determinat espai.

El plànol horitzontal o del sòl no sols es compon del paviment, també d'aquells elements que delimiten les diferents seccions dels espais, especialment la dels carrers (voreres, escocells o guals). Hem de prestar atenció també a l'estructuració d'aquests elements sobre el terreny, tal i com apuntàvem al inici de l'apartat.

El mobiliari urbà també es troba en aquest plànol, es tracta d'un element paisatgístic que té les seves implicacions per al disseny en termes dels usos pensats per a l'espai i la distribució del mateix (especialment per a la mobilitat i la permeabilitat dels espais). L'espai públic no sols està equipat amb mobiliari per qüestions funcionals, també juga un paper important en la conformació del caràcter i la identitat (Carmona, *et. alt.* 2003) i que defineix la qualitat d'un disseny. No obstant, no hem de caure en l'error del *horror vacui* i considerar la incorporació de mobiliari al disseny per cobrir els espais buits, en aquest sentit, el mobiliari ha de ser escàs en el seu nombre, però no en la qualitat. Els elements de mobiliari urbà han de ser coherents amb la formalitat de l'espai però també amb la identitat del lloc.

Referit al mobiliari urbà com a concepte des d'un punt de vista estructural, Solagne, Remesar, do Vale i Águas (2005) distingeixen dos tipus, el mobiliari pròpiament dit com a conjunt "d'artefactes" (públics o privats en termes de propietat), vinculats a una funció, simbolisme o identitat; i els equipaments, que són els elements que relacionen els espais amb les infraestructures. El mobiliari urbà és tot allò que, a petita escala tal i com apunten els autors, possibilita i vehicula un ús, servei o activitat.

❖ El plànol vertical

Aquesta és la dimensió encarregada de delimitar els espais i el lloc que ocupen en la trama urbana. En aquest sentit resulten especialment interessants els blocs d'edificis i "el teló de fons" que componen (junt a altres elements del plànol de l'aire), el paisatge i defineixen la trama urbana. Pel que fa als blocs d'edificis és necessari tenir en consideració, en el disseny de les façanes,

aquelles cares que corresponen a l'àmbit públic i les que ho fan a l'àmbit privat, ja que ha d'haver-hi distinció entre elles, en pro de la qualificació estètica de la imatge dels espais públics. Les façanes constitueixen el front entre les vivendes i l'espai públic pel que la seva configuració defineix la relació entre tots dos espais.

A més a més les façanes tenen relació amb la resta d'elements dels diferents plànols que componen el paisatge. Destaca el seu paper com a element de continuïtat, que junt al paviment, estableix les rutes de circulació i els camins a seguir pels usuaris en el seu desplaçament. Les façanes que componen el plànol vertical (tot i que no son l'únic element present en aquest), poden exercir també com a "landmarks" en paraules de Lynch (1960:101), punts de referència per als vianants.

❖ El plànol de l'aire

Destaquen en aquest plànol tots aquells elements que, encara que tenen una base en alguna de les altres dimensions, el paper més important el juguen en el plànol de l'aire. Parlarem especialment de l'arbrat i de l'enllumenat, però també existeixen altres elements interessants en aquest plànol, senyalitzadors i publicitaris.

L'arbrat és especialment significatiu per al paisatge, però a banda de la qüestió estètica també té certes implicacions per a la direccionalitat, la visibilitat, la percepció (en termes d'acotar els espais a una escala humana), el simbolisme i la identitat dels espais, o l'oci; i com no, també per als aspectes relacionats amb la sostenibilitat mediambiental (Urban Design Compendium, 2007). La vegetació genera diferents estímuls perceptius en funció de la climatologia i de les estacions, reforçant la llegibilitat dels espais i transformant el seu caràcter. És també un element cohesionador, ja que integra diferents models constructius i estilístics en un mateix tot i genera contrast i diferenciació respecte als elements construïts. (Carmona, *et. alt.*, 2003)

Per altra banda, la il·luminació dels espais públics resulta essencial en termes pràctics i funcionals per raons obvies, però també en qüestions de seguretat ciutadana. En aquest sentit, no cal oblidar que cada tipus d'espai i cada zona necessitarà aleshores un disseny d'enllumenat particular, en funció de les necessitats i característiques; pel que la utilització d'un tipus d'enllumenat o altre variarà amb la funció principal assignada a l'espai en el seu disseny, tipus que varien en funció dels suports, la potencia, el color de la llum. Amb la selecció de les característiques d'aquest elements es poden crear efectes perceptius que afecten a la comprensió visual dels espais, pel que un mateix espai pot ser molt diferent en el dia i en la nit.

4.4.3 ASPECTES COGNITIVUS

4.4.3.1 ESTÈTICA I FUNCIONALITAT

Els criteris de funcionalitat i qualitat estètica són dos dels condicionants amb els que es troba el disseny urbà. Aquest ha de contemplar ambdós criteris de manera simultània segons el criteri de Carmona *et. alt* (2003), ja que no es pot establir una jerarquia de prioritats entre ells. A aquests, els autors afegeixen també a la necessitat d'incorporar el criteri "d'economia" en termes dels impactes mediambientals, aquesta idea fa referència a la sostenibilitat, de la que parlarem més endavant.

El criteri de funcionalitat es pot associar amb una idea pròpia del disseny de producte, les propostes han de basar-se en certs criteris tècnics de comoditat i utilitat. Tot i que sembla que l'estètica únicament es dirigeix cap al plaer dels sentits, no hem de caure en aquesta simplificació. Tal i com apunten Borja i Muxí (2000) la "estètica urbana" compleix amb tres funcions necessàries per a una solució integral de les problemàtiques detectades.